

BURSA İL MÜFTÜLÜĞÜ
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

HAYATI KİŞİLİĞİ ve DÜŞÜNCELERİYLE

HZ. ALİ SEMPOZYUMU

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(08-10 EKİM 2004 BURSA)

Yayına Hazırlayan

M. Selim ARIK

İL MÜFTÜLÜĞÜ
BURSA 2005

TEFSİR ve HADİS TARİHİNDE HZ. ALİ

Yrd. Doç.Dr. Mustafa ÖZTÜRK
ÇÜ İlahiyat Fakültesi

Giriş

Bu yazıdaki temel amaç, Hz. Peygamber'in damadı ve amcazâdesi Ebû Turâb Ali el-Murtazâ'nın *-kerremellâhu vecheh-* (ö. 40/661) İslam tefsir ve hadis tarihindeki konumunu tazvih etmektir. Fakat bu amaca vâsıl olmak, dile getirildiği kadar kolay bir iş değildir. Zira, ilgili literatürdeki bilgi/rivayet malzemesi incelendiğinde ortaya iki ayrı Ali çıkmaktadır. Mesela, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât'*ındaki ve/veya İbnü'l-Esîr'in (ö.630/1233) *Üsdü'l-Ğâbe'*sindeki Ali ahlâkî faziletleri, üstün meziyetleri ve zâfiyetleriyle, yani nev-i beşere özgü muhtelif hususiyetleriyle tastamam bir tarihsel şahsiyet iken Şîf alim İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1192) *Menâkıbu 'Ali Ebî Tâlib* adlı eserindeki Ali büyük ölçüde mitolojik bir figürdür.

Gerçi, İbn Şehrâşûb'un Şia'ya mahsus hassasiyetlerin hemen hepsini yansıttığı eserinin *-menâkıb türünden olması nedeniyle-* ilmî açıdan çok fazla bir ilmî değer taşımadığı söylenebilir. Ancak, gerek adı geçen zâtın kitabında, gerekse bazı Sünnî alimlerin yazdıkları menâkıb kitaplarında kaydedilen birtakım rivayetlerin husûsen Sünnîlerce muteber addedilen bazı hadis koleksiyonlarında da mevcut olması Hz. Ali hakkındaki bilgilerin sahihini sakîminden tefrik-temyiz etmeyi epeyce zorlaştırmaktadır. Nitekim, özellikle Şîf menâkıb literatürüne bakılırsa Hz. Ali, gerek kemiyet gerek keyfiyet cihetiyle peygamberleri dahi imrendirecek türden pek çok üstün meziyet ve keramet sahibi bir insan, hatta insanüstü bir varlıktır. Aşırılık dozu düşük olmakla birlikte Hz. Ali'yi bu şekilde nitelemeyi telkin eden rivayetler maalesef Sünnî alimlerin yazdıkları bazı eserlerde de mevcuttur. Mesela, Şâfi'î fakih ve muhaddis Muhibbüddîn *et-Taberî'nin* (ö. 694/1295) *er-Riyâzu'n-Nadire'sinde* zikredilen, "Âdem'in yaratılışından on dört bin yıl önce, ben ve Ali bir tek nur olarak Allah'ın huzurunda (*beyne yedeyillâh*) mevcut

idik.”, “Ali’nin yüzüne bakmak ibadettir.” gibi rivayetler bu cümledendir.¹²⁶

Hz. Ali hakkındaki abartılı tavsifler tasavvuf literatüründe de mevcuttur. Çünkü o, tasavvuf erbabı için vazgeçilmez bir şahsiyet olup “silsile-i zeheb” diye anılan tarikat zincirlerinin ilk halkasını teşkil eder. Yine o, özellikle sa-vaşlarda göstermiş olduğu üstün performanstan dolayı Anadolu Türk-İslam kültüründe de dillere destan bir şahsiyeti temsil eder. İşte, tarihsel gerçek ile efsanenin harmanlandığı bu zengin kültürel miras sebebiyle Hz. Ali’nin ge-rek tarihî, gerekse ilmî şahsiyeti hakkında çok doğru bir belirlemede bulun-mak neredeyse imkansız gibidir. Bununla birlikte, onun Müslümanlar nez-dinde ilim, takvâ, samimiyet, fedakarlık, şefkat, şecaat ve kahramanlık gibi yüksek ahlâkî ve insânî vasıflar bakımından müstesna bir mevkie sahip bu-lunduğu hususunda Sünnî ve Şîî ulemanın müttefik olduğunu da belirtmek gerekir.

Yine belirtmek gerekir ki, Hz. Ali’nin ilim yönünden sahabenin en üstü-nü olduğu hususunda pek çok Sünnî alim de Şîîler gibi düşünür. Ancak söz konusu ilmin miktarı, diğer bir deyişle, Hz. Ali’nin bilgisinin mahiyet ve muhtevası hakkında Şia, tabiri caizse kantarın kopuzunu kaçırmış, Sünnî ulema ise bu konuda daha makul ve mutedil bir anlayış ortaya koymuştur. Bu itibarla, Hz. Ali’nin tefsir ve hadis tarihindeki konumunu -mümkün mer-tebe- tavzih etmeyi amaçlayan bu çalışmada Sünnî kaynaklardaki bilgiler esas alınacak, Şîî kaynaklara ise sadece münasebet düştükçe atıfta bulunul-acaktır.

Hz. Ali’nin İlmî Müktesebâtı

Merhum Ö. Nasuhi Bilmen Hz. Ali’nin ilmî şahsiyeti hakkında der ki, “Hazret-i Ali, Resûlullah’tan sonra bütün Ashâb-ı Kirâm’ın en âlimi, en fa-kîhi idi. Kendisinde fevkalâde bir ilm-ü irfân vücûde gelmiş, en büyük bir ictihad kudreti tecelli etmişti. Hazret-i Ebû Bekr, Hazret-i Ömer gibi Saha-be-i Güzîn’in eâzımı dâimâ ilmî, fikhî meselelerde kendisiyle müzâkere ve müşaverede bulunur, kendisinin ilminden, fakâhetinden müstefîd olurlar-dı.”¹²⁷

Bilmen’in tavsifleri bir bakıma eski kaynaklardaki rivayetlerin hâsılasıdır. Çünkü, Hz. Ali’nin ilmî üstünlüğü sahabe ve tâbiîn ulemaınca da çok ke-re ikrar edilmiştir. Mesela Hz. Ömer, Hz. Ali’nin fikhî konularda isabetli hü-küm verme hususunda sahabenin en yetkini olduğunu belirtmiştir. İbn Mes’ûd ise, “Hz. Ali’nin fikhî meselelerde isabetli görüş bildirme bakımın-

¹²⁶ Muhibbuddîn et-Taberî, *er-Riyâzû'n-Nadire fi'l-Menâkibi'l-Aşere*, Beyrut trz., III. 120, 197. İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre her iki rivayet de uydurmadır. Bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevdû'ât*, Beyrut 1995, I. 253-254; 267-272.

¹²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, I. 222.

dan Medine ehlinin en yetkin bilgini olduğunu konuşurduk aramızda” demiştir. Diğer taraftan, tâbiîn dönemi müfessirlerinden Atâ’ya, “Muhammed’in ashâbı arasında Ali’den daha bilgili bir kimse var mıydı?” diye sorulunca, “Hayır, vallâhi bilmiyorum.” diye cevap vermiş; Sa’îd b. Cübeyr, “Biz, Ali’ye aidiyeti kesin olan bir bilgi edindiğimizde ondan başka bir bilgiye/başka birinin bilgisine teveccüh etmezdik” demiş; Sâîd b. el-Müseyyeb ise Ali’den başka hiç kimsenin, “Bana sorun!” demediğini/diyemediğini söylemiştir.¹²⁸

Bu rivayetlerde de işaret edildiği üzere, Hz. Ali’nin dinî bilgisinin ağırlık merkezini -teknik anlamda- fıkıh oluşturmakta idi. Nitekim, onun bu alanındaki otoritesi, kendisine mest üzerine meshetmenin hükmünü soran bir kişiye, “Sen bunu Ali’ye sor; çünkü o, Allah’ın elçisiyle birlikte yolculuk eder.”¹²⁹ diyen Hz. Âişe tarafından da teslim edilmiştir. Hz. Ali’nin fikhî konularda temayüz etmesi, Hz. Âişe’nin sözünde de ima ve işaret edildiği gibi, onun diğer sahâbîlere oranla Hz. Peygamber’le daha fazla bir arada bulunmuş olmasına bağlanabilir. Ayrıca, Yemen kadısı olarak görevlendirildiğinde Hz. Peygamber’in, “Allah’ım onun kalbine hidayet et ve diline doğruyu söylet!”¹³⁰ şeklindeki duasına mazhariyeti, Hz. Ali’nin fikhî alandaki yetkinliğine ilişkin bir manevî feyiz kaynağı olarak telakki edilmedir.

Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin ilmî üstünlüğünü, “Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır” (*Ene medînetü’l-‘ilm ve ‘Aliyyün bâbuhâ*) sözüyle de teyit etmiştir. Hz. Peygamber’den sonra ilim ve hikmet kaynağının Ali olduğunu belirten bu söz, “Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır” (*Ene dâru’l-hikmeti ve ‘Aliyyün bâbuhâ*) veya “Ben fikhın şehriyim, Ali onun kapısıdır” (*Ene medînetü’l-fikh ve ‘Aliyyün bâbuhâ*) şeklinde de rivayet edilmiştir. Sahih olup olmadığına dair çok şey söylenen bu rivayetin “Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır” şeklindeki varyantı Sunâbihî tarikiyle Tirmizî (ö. 279/892) tarafından da nakledilmiş, ancak garîb ve münker olarak nitelendirilmiştir.¹³¹

İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Zehebî (ö. 748/1347) ise rivayetin tamamen uydurma olduğunu söylemiştir.¹³² Buna karşılık, Hâkim en-Neysâbü’rî (ö. 405/1014) muhtelif varyantlarıyla birlikte hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.¹³³ İbn Hacer (ö. 852/1448) ise her iki görüşe de katılmayarak hadi-

128 İzzüddîn İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-‘Câbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, (Dâru’s-Şa’b), y.y., trz. IV. 100; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi’s-Sahâbe*, Beyrut trz., IV. 270.

129 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1982, I. 96, 149.

130 Ebû Dâvûd, “Akdiye” 6; Tirmizî, “Ahkâm” 5; İbn Hanbel, I. 83, 88, 111, 136, 149, 156.

131 Tirmizî, “Menâkib” 20.

132 İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Mevdû’ât*, I. 261-265.

133 Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, Halep trz., II. 126-127.

sin hasen olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴

Kanaatimizce, bu rivayet pekâla makbul (sahih) olabilir. Çünkü, rivayetin mefhumu Kur'an'ın ve İslam'ın temel değer ve öğretilerine ters düşecek bir unsur taşımamaktadır. Dahası, bu rivayet Hz. Ali'nin Hz. Peygamberce taltif edilmesinden öte bir anlam içermemektedir. Bizce Hz. Peygamber çok küçük yaşlardan itibaren dizinin dibinde yetişen Hz. Ali'yi taltif etmek için pekâla bu sözü söylemiş olabilir, dolayısıyla Hz. Ali'nin ilim, hikmet veya fıkıhın kapısı olarak nitelendirilmesini yadsımamak gerekir.¹³⁵ Kaldı ki, Hz. Peygamber'in diğer sahâbîlerini de sözle taltif edip mükâfatlandırdığı çok iyi bilinmektedir.

Bununla birlikte, söz konusu rivayet Hz. Ali'nin Rasûlullah'tan gayb ilmini öğrendiği, ondan başka hiç kimsenin bilmediği birtakım ilimler (yetmiş bâb ilim?) tahsil ettiği, bu sebeple geçmiş ve geleceğe ait her şeyin bilgisinin Hz. Ali'de mevcut olduğu gibi iddialara¹³⁶ mesnet teşkil etmediği gibi meşruiyet payesi de vermez. Keza, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi kimi tasavvuf erbabınca dile getirildiği üzere, "Müminlerin emiri Ali savaşılar yüzünden tasavvuf ilminin inceliklerini geniş bir şekilde açıklama fırsatı bulamadı. [Aksi halde, bize tasavvuf ilmine dair pek çok şeyi öğretirdi.] Çünkü o ilm-i ledün sahibi idi"¹³⁷ şeklindeki bir iddiayı teyit ve tevsik edecek bir delalet unsuru da içermez.

Kuşkusuz, özellikle halife olduktan sonra pek çok kez ihanet, hıyanet ve gadre uğramasından ve dahi güvendiği dağların çok kar kaldırdığını görmüş olmasından dolayı genç yaşta saç sakalı ağaran,¹³⁸ ayrıca Cemel, Sıffîn, Nehrevân gibi son derece acı olayları yaşamak gibi bir kadere mahkum olan ve muhtemelen bu yüzden dünyaya (*el-hayâtü'd-dünyâ*) karşı çok ciddi rezervler koyan Ali el-Murtazâ'nın altmış bir yıllık ömür çizgisinde mutasavvıfların "zühd" olarak kavramlaştırdıkları hayat tarzına özgü unsurların hemen hepsine rastlamak mümkündür.¹³⁹ Ne ki bu durum, yine de Cüneyd-i Bağdâdî'nin mezkur iddiasını doğrulamaz. Ayrıca, Hz.

134 Rivayete ilgili görüşlerin tümü için bkz. Celâluddin es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*, Beyrut 1975, I. 329-330; Muhammed Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, Beyrut 1995, s. 348-349.

135 Rivayete göre tâbiîn ulemasından Mesrûk, "Ben Rasûlullah'ın ashabındaki ilmin altı kişide toplandığına şahit oldum. Bunlar Ömer, Ali, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ ve Abdullah İbn Mes'ûd'dur. Bu altı kişinin ilmi ise Ali ve Abdullah İbn Mes'ûd'dadır" şeklinde bir söz söylemiştir. Bkz. Ebû Amr İbn Salâh, *'Ulûmü'l-Hadis*, nşr. Nûruddin İtr, Beyrut 1986, s. 297.

136 Benzer iddialar için bkz. Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma'*, nşr. A. Mahmûd -T. Abdülbâkî Sürûr, Mısır 1960, s. 179, 456; R. Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî, Araçça'ya çev. Ebû'l-A'lâ el-Aflî, Kahire trz.*, s. 76.

137 Serrâc, *el-Luma'*, s. 179.

138 Hz. Ali'nin şemâilî hakkında bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut trz., III. 25-26.

139 Hz. Ali'nin dünya ve dünyevî hayata mesafe bilincini yansıtan güzel vecizeleri için bkz. Şerîf er-Radî, *Nehcû'l-Belâğa*, Beyrut 1996, s. 383-452.

Ali'ye isnat edilen hiçbir hutbe, söz veya vecizede de onun -terimsel anlamda- "ilm-i ledün" sahibi olduğunu teyit edecek bir ifadeye rastlanmaz.

Burada özellikle belirtmek gerekir ki, Hz. Ali ile ilgili ledünnî ve/veya bâtinî ilim teorisinin hiçbir sahih dayanağı yoktur. Dahası, gizli hakikatleri içerdiği iddia edilen ve bu yolla insanı manevî kurtuluşa erıştirdiğine inanılan bâtinî ilim nazariyesinin -ki bu nazariye birçok yönden gnostik öğretilerdeki marifet (gnosis) doktrinini hatırlatmaktadır- ilk teorisyenleri Gulât-ı Şia'dan başkası değildir. Zira, Makâlât ve Fırak kitaplarından öğrendiğimize göre erken dönem aşırı Şiî fırkalardan Mansûriyye'nin kurucusu Ebû Mansûr el-İclî (ö. 123/741), Hz. Muhammed'e ilâhî mesajın sadece lafzî/zâhirî boyutunun (tenzîl) vahyedildiğini, kendisine ise bu mesajdaki gerçek ve içrek anlamın keşfedilmesi (te'vil) görevinin verildiğini iddia etmiş ve bu iddiada zikri geçen te'vil, bilahare aşırı Şiî Hattâbiyye fırkasının öncüsü Ebü'l-Hattâb el-Esedî'nin (ö. 138/755 [?]) düşünsel katkılarıyla şekillenen İsmâiliyye fırkasınca bâtin ve bâtinî ilimle özdeşleştirilmiştir.¹⁴⁰

İslam düşünce tarihinde ilk defa aşırı Şiîler tarafından ortaya atılan bâtinî ilim kuramı, İsmâiliyye ve İmâmiyye gibi Şiî fırkaların yanısıra mutasavvıflar tarafından da benimsenmiştir. Hz. Ali'yi tasavvufun piri olarak gören ünlü mutasavvıf Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre Hz. Musa'nın Hızır'dan öğrendiği ilm-i ledün ile Hz. Ali'nin sahip olduğu bâtin ilmi aynıdır. Yine Şia ve tasavvuf erbabına göre zâhir ilmi kabuk, bâtin ilmi özdür. Serrâc'ın (ö. 378/988) belirttiğine göre Kur'an, hadis ve İslam'ın biri zâhir, diğeri bâtin olmak üzere iki ayrı veçhesi vardır.¹⁴¹

Bu konuda Şia da mutasavvıflar gibi düşünür ve "Kur'an'daki her ayetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir de matla'ı vardır" şeklindeki rivayet, Şiîler ve mutasavvıflara özgü bâtinî-işârî Kur'an tefsirinin meşruiyet argümanlarının en başında yer alır.¹⁴²

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi bazı alimlerin uydurma olarak gördükleri¹⁴³ -ki biz de bu görüşe iştirak ediyoruz- bu rivayetin bir versiyonunda İbn Mes'ûd, "Kur'an yedi harf üzere nâzil oldu. Her harfin bir zahri bir batını vardır. Ali'de hem zâhir hem de bâtin bilgisi mevcuttur" demiştir. Ebû

140 Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, Ankara 2003, s. 184-192.

141 Serrâc, *el-Luma'*, s. 44. Bâtin ve ilm-i bâtin hakkında derli toplu bilgi için ayrıca bkz. Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 106-111; Süleyman Uludağ, "Bâtin İlmi", *DİA*, İstanbul 1992, V. 188-189.

142 Geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 194-209, 225-233.

143 Takiyyüddin İbn Teymiyye, "Zâhir ve Bâtin İlmine Dair Bir Risâle", çev. Mustafa Öztürk-Ali Bolat, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*-, Mayıs 2001, sayı: 6, s. 269-270.

Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-Evliyâ*'sında geçen bu rivayet de¹⁴⁴ çok büyük bir olasılıkla uydurmadır.¹⁴⁵ Çünkü, "ilm-i bâtın" tabiri, gerçekte sahabe dönemi sonrasına ait bir kavramlaştırma. Öte yandan, bazı tefsir ve tasavvuf kitaplarında zikredilen, "Eğer isteseydim sadece Fâtiha suresinin tefsirine dair yetmiş deve yükü kitap yazardım"¹⁴⁶ şeklindeki rivayet de sıhhat değeri taşımamaktadır. M. Hüseyin ez-Zehebî'ye göre bu rivayet, Hz. Ali'yi sevme ve övme hususunda ölçüyü kaçıran Şiîlerce uydurulmuştur.¹⁴⁷ Ancak şu da var ki, bazı rivayetler Hz. Ali henüz hayatta iken, kimi çevrelerce onun başka hiç kimsede bulunmayan bir bilgi donanımına sahip olduğu yönündeki bir anlayışın seslendirildiğini ima etmektedir. Buhârî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'indeki bir hadise göre Ebû Cuhayfe bizzat Hz. Ali'ye gelerek, "Sende Kur'an'dan başka bir ilim var mı?" diye sormuş, Ali de bu soruya cevaben Allah'ın kendisine lutfettiği akıl ve idrak kapasitesi ile temel dinî metinlerden istinbat ettiği bazı manâlar (hükümler/sonuçlar) dışında herkesin bildiğinden farklı bir ilme sahip olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁸

Yine bu konuyla ilgili bazı rivayetlerde Hz. Ali, kendisinde Allah'ın kitabı ile kılıcının kınında taşıdığı hadis sahifesi dışında halka okuduğu bir bilgi metni/kaynağı bulunmadığını veya bu ikisi hariç Hz. Peygamber'den kendine mahsus bir bilgi almadığını belirtmiştir. İlgili hadislerde, Hz. Peygamber zamanında yazdığı ve kılıcının kınında taşıdığı sahifenin, zekat ve diyetle ilgili hükümler ile düşman elindeki esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için Müslümanın öldürülmeyeceği ve Medine'nin harem bölgesi sınırları gibi konulardan söz edilmiştir.¹⁴⁹

144 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut trz., I. 65.

145 Tasavvuf tarihçisi Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin sekiz yüz kadar zâhid, âbid ve sūfinin hayat hikayelerini anlatan *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ* adlı eseri bizzat müellifince de belirtildiği gibi âbid, zâhid ve sūfilere savunmak için kaleme alınmıştır. (Ebû Nuaym, a.g.e., I. 3-4) Baştan sona kadar nakil ve rivayetlerle dolu olan eserde müellife ait herhangi bir açıklama, değerlendirme ve yoruma rastlanmaz. Bununla birlikte, zâhid ve sūfilere anlatmaya başlarken kullandığı ifadeler seçili, yapmacık ve külfetli olduğu gibi bunların bazen anlatılan kişiyle de ilgisi yoktur. Ayrıca, müellifin bazı mevzu hadisleri mevzu olduklarını belirtmeden senetleriyle birlikte eserine alması başlıca tenkit konusu olmuştur. Belli ölçüde mezhep taassubunu da yansıtan bu eser İbn Teymiyye ve İbnü'l-Cevzî gibi selefi alimler tarafından bilhassa uydurma ve zayıf hadisler içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca Ebû Nuaym, Şiâ'ya mensup İbn Şehrâşûb ve Mirza Muhammed Bâkır el-İsfahânî gibi müelliflerce Şiî eğilimli kabul edilmiştir. Kanaatimizce, Ebû Nuaym'ın seyyidü'l-kavm, muhibbü'l-meşhûd, mahbûbü'l-ma'bûd, müstenbitü'l-işârât, râyetü'l-mühtedîn, nûr-ı-mut'în, veliyyü'l-muttakîn, imâmü'l-âdilîn vb. onlarca sıfatla Hz. Ali'yi tavsif etmesi, ayrıca Mâ nezele mine'l-Kur'ân fî Emirî'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib, Tesmiyetü Ashâb-i Ali ve İbn Mes'ûd, Kitâbü Menkûbeti'l-Mutahharîn, Zikrû'l-Mehdî ve Nütûh gibi eserler yazmış olması, söz konusu eğilimin mevcudiyetine işaret sayılabilir. Ebû Nuaym ve anılan eseri hakkında derli toplu bilgi için bkz. Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, İstanbul 1994, X. 201-204; a. mlf., "Hilyetü'l-Evliyâ", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII. 51-52.

146 Ebû Nasr Rûzbihân-ı Baklî, 'Arâisü'l-Beyân, Haydarâbâd 1301, I. 3.

147 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrut trz., I. 61.

148 Buhârî, "İlm" 39, "Diyât" 31, "Cihâd" 171. Hadisin şerhi için ayrıca bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1986, I. 247.

149 Hadisin içeriği ve muhtelif varyantları için bkz. Buhârî, "İlm" 39, "Diyât" 31, "Cihâd" 171; Tirmizî, "Diyât" 16; Müslim, "Edâhi", 43-45. İbn Hanbel, *el-Müsned*, I. 79, 81, 100, 118, 119.

Ahmed İbn Hanbel'in (ö. 241/855) Târik b. Şihâb tarihiyle naklettiği rivayetlerin birinde ise Hz. Ali'nin, "Şunu bilin ki ben ne bir peygamberim ve ne de bana vahiy geliyor. Ben sadece gücüm yettiğince Allah'ın kitabı ve elçisinin sünnetiyle amel ediyorum" dediği kaydedilmiştir.¹⁵⁰

Muteber hadis mecmualarındaki bu bilgiler muvacehesinde diyebiliriz ki, Hz. Ali Şia ve tasavvuf erbabınca tarif edilen türden bir bâtinî ve/veya ledünnî bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla, kaynağı Hz. Ali'ye uzanan ve dahi Şia'nın iddiasına göre ondan sonra Muhammed Bâkır ve Cafer es-Sâdık gibi imamlarca tevarüs edilen, mutasavvıfanın iddiasına göre ise yine manevî tevarüs yoluyla ehlullahın eâzımına intikal eden sırrî, bâtinî ve ledünnî ilim nazariyesinin hiçbir sahih dayanağı yoktur. Binaenaleyh, Hz. Ali'nin gaybı bildiğine yahut gayba ilişkin bazı bildirimlerde bulunduğu ilişkin iddialar da tamamen asılsızdır. Bu cümleden olarak, "Bana Allah'ın kitabından sorun" rivayetine iliştirilen, "Bana kıyamete kadar vukû bulacak her şey hakkında sorun" şeklindeki sözün¹⁵¹

Hz. Ali'ye aidiyetini kabul etmek imkansızdır. Her şeyden önce, bu söz, mütekelliminin mutlak gayba muttali olduğu gibi çok büyük bir iddia içermektedir. Oysa Allah, kullarını gayba muttali kılma hususunda pek cömert davranmadığı gibi ulemanın "mutlak gayb" olarak tarif ettiği ve Allah'ın da sadece kendisine tahsis ettiği gaybın kapısını zorlama teşebbüslerine de hiç ödün vermemiştir.¹⁵²

Şu halde, İslam tefsir tarihindeki Bâtinîliğin en önemli yorum enstrümanlarından biri olan ve sahibine gelecekte vukû bulacak hâdisâtı bilme imkanı verdiği inanan cefr -Halk dilinde cifr- ilminin Hz. Ali'ye isnadı da tamamen asılsızdır. Oysa Şia'nın iddiasına göre Hz. Ali Kur'an'ın bâtinî anlamlarını Hz. Peygamber'den öğrenmiş ve insanların muhtaç olduğu bütün bilgileri "cefr" adı verilen kuzu veya oğlak derisine yazarak *el-Cefr ve'l-Câmi'a* adlı iki eser telif etmiştir. Geçmiş peygamberlere verilen kitapların özet muhtevasıyla birlikte kıyamete kadar vukû bulacak bütün olaylar ve karşılaşılabilecek problemlerin çözüm yollarını içeren bu eserler ancak Ehl-i Beyt'e mensup imamlarca çözülebilecek şifrelerle doludur. Bu iddianın anahtar kavramı olan "cefr", Ebü'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755 [?]) ve Mufaddal b. Ömer el-Cu'fî (ö. 180/796 [?]) gibi aşırı Şiîler tarafından sırrî-bâtinî-gaybî bir bilgi türü olarak Cafer es-Sâdık'a atfedildikten sonra İslam literatüründe müstakil bir ilim dalı olarak telakki edilmeye başlanmış ve nihayet bu sanal ilim Saîd Nursî gibi bazı Sünnî alimlerce de Kur'an'ı yorumlama yöntemi

150 İbn Hanbel, I, 160.

151 *Muttakî el-Hindî, Kenzû'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Beyrut 1985, II, 565.

152 Geniş bilgi için bkz. İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, İstanbul 1996, s. 68 vd.

olarak kullanılmıştır.¹⁵³

Halbuki, güvenilir hiçbir kaynakta Hz. Ali'nin *Cefr*, *Câmi'a* veya daha başka bir eser yazdığından söz edilmediği gibi Şerîf er-Radî (ö. 359/969) tarafından derlenen bazı hitabe ve mektuplarının otantisitesi hakkında da ciddi itirazlarda bulunulmuştur. Keza, *el-Kasîdetü'l-Celcelûtiyye*, *el-Kasîdetü'z-Zeynebiyye* ve *el-Kasîdetü'z-Zebûriyye* gibi muhtelif kasidelerin ona aidiyeti de müsellemedir, ayrıca bizzat Hz. Ali'ye nisbet edilen *Envâru'l-Ukûl min Eş'âri Vasiyyi'r-Rasûl* adlı divanın onunla ilgisinin bulunmadığı belirtilmiştir.¹⁵⁴

Bu başlık altında kısaca değinilmesi gereken bir başka konu da Hz. Ali'nin nahiv ilmiyle ilişkisidir. Umumiyetle İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]), Kemâluddîn İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181) ve İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) gibi dil ve kültür tarihçilerinin eserlerinde yer alan muhtelif rivayetlerden birine göre Arap dili grameriyle meşgul olmanın lüzûmuna dair ilk işaret ve teşvik Hz. Ali'den gelmiştir. Bir bedevinin Hâkka 69/37. ayetteki *el-hâtiûn* kelimesini yanlış okumasından dolayı bu alanda ilmî bir boşluk bulunduğunu düşünen Hz. Ali, Ebü'l-Esved ed-Düelfî'ye (ö. 69/688) nahvin elementer kurallarını öğretmiş ve bu çerçevede kelâmın (söz) isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılması gerektiğini telkin etmiştir. Daha sonra "Unhu" (Bu sistemi takip et) diyerek Ebü'l-Esved'i yönlendirmiş ve böylece Arap dili grameri "nahiv" diye tesmiye edilmiştir.¹⁵⁵

Bu ve benzeri içerikteki rivayetlerin güvenilir bir kaynağı yoktur. Nitekim, ünlü kitâbiyâtçı İbnü'n-Nedîm nahvin temellerinin Hz. Ali'nin delaletiyle Ebü'l-Esved tarafından atıldığına ilişkin görüşü zikrederken "ze'ame" (iddia etti, ileri sürdü) fiilini kullanmış ve bu kullanımıyla muhtemelen anılan görüşün aslında bir varsayımdan ibaret olduğuna işaret etmek istemiştir.¹⁵⁶ Sonuç olarak, Hz. Ali'nin nahiv ilminin kurucusu olduğuna ilişkin görüş, son kertede bir zan, tahmin ve varsayımdan ibarettir. Aynı hüküm, Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanan anonim sarf kitabı *el-Emsile*'nin musannifinin Hz. Ali olduğuna ilişkin kayıtlar için de geçerlidir.¹⁵⁷

153 Geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, s. 262-272; Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, s. 184-192.

154 M. Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II. 375.

155 Bu rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. Ebü'l-Ferec İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Beyrut 1997, s. 61-63; Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-'Udebâ*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire 1967, s. 4-5; Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire-Beyrut 1986, I. 39; Muhammed Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, Kahire 1968, s. 16-17.

156 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 62.

157 Bu kayıtlar için bkz. Ahmed Çelebi Saruhânî, *Şerhü'l-Emsile*, İstanbul 1305, s. 3.

Hz. Ali ve Tefsir

Kur'an'ın Cem'i ve Ali Mushafı

İlgili kaynaklarda Hz. Ali'nin Kur'an'a vukûfiyetiyle ilgili çok sayıda bilgi mevcut olup bunlar arasında özellikle, "Bana Allah'ın kitabından sorun. Allah'a andolsun ki ben Kur'an'daki her bir ayetin ne zaman ve ne hakkında nâzil olduğunu bilirim. Çünkü, rabbim bana akleden bir kalp ve çok sorup soruşturan bir lisan lutfetti." şeklindeki rivayet çok meşhurdur.¹⁵⁸ Bu rivayetin bazı varyantlarında yer alan, "Bakın, Kur'an'da geçmiş ve gelecek ile ilgili her şeyin bilgisi vardır. Onda derdinizin devası, pratik yaşantınızın nizamı vardır"¹⁵⁹ şeklindeki kayıt ise aradıkları her şeyi Kur'an'da bulacaklarına inanan ehl-i irfâna (Şiîler ve sûfîler) ait bir idrac olmalıdır.¹⁶⁰

Hz. Ali'nin Kur'an'a vukûfiyet kesbetmesi iki temel faktöre bağlanabilir. Bunlardan ilki, bu büyük insanın büyüklüğüne yaraşır nitelikte bir idrak ve akıl düzeyine sahip olması, ikincisi ve daha önemlisi ise çocukluk çağlarından itibaren Hz. Peygamber'in hane halkı içinde yer alması ve bu yüzden, merhum Bilmen'in ifadesiyle, "Resûl-i Ekrem'den işrâk eden füyûzât nurlarına en evvel ma'kes olması"dır.¹⁶¹

Hz. Peygamber'in vahiy katipleri arasında ismi anılan Hz. Ali, Kur'an'ı öğretmekle meşhur olan yedi sahâbîden biridir.¹⁶² Onun Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'an'ın tamamını ezberleyip ezberlemediği meselesi ise ihtilaflıdır. Buhârî ve diğer pek çok kaynakta Enes b. Mâlik tarikiyle aktarılan bir hadiste Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'an'ı sadece dört sahâbînin (Übey b. Ka'b veya Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd Kays b. es-Seken [?]) ezbere bildiği belirtilmiştir. Bu hadisteki isim listesi vâkiaya mutabık olmadığı gerekçesiyle birçok alim tarafından tenkit edilmiş, kimi alimler ise muhtemelen Buhârî'nin otoritesini haleldar etmemek için, "yalnızca dört sahâbî" şeklindeki hasır kaydını te'vil cihetine gitmişlerdir.¹⁶³

Diğer taraftan, Buhârî'nin Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Abdullah İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'den naklettiği, "Kur'an'ı şu dört kişiden öğreniniz: Abdullah İbn Mes'ûd, Sâlim, Muâz b. Cebel ve Übey

158 Bu rivayetin muhtelif versiyonları için bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I. 67-68; İbn Abdilber, *el-Istiâb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, IV. 270; Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, II. 1227. Benzer içerikte bir söz Abdullah İbn Mes'ûd'a da nisbet edilmiştir. Bkz. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân" 8.

159 Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâğâ*, s. 186.

160 Sûfîler ve Şiîlerin bu tür Kur'an anlayışlarını yansıtan çeşitli rivayetler için bkz. Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 34-37; 'Iyâşî ('Ayyâşî), *Tefsîru'l-'Iyâşî*, I. 19; Feyz-i Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, I. 50-51.

161 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I. 220.

162 Diğer altı sahâbî Hz. Osman, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Abdullah İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Müsâ el-Eş'arî'dir. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I. 228.

163 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 223-224; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, X. 62-65.

b. Ka'b."¹⁶⁴ şeklindeki rivayette de Hz. Ali yoktur. Bu durum, yani "Bana Allah'ın kitabından istediğinizi sorun"¹⁶⁵ diyen ve ilmî otoritesi birçok sahâbî ve tâbîî alim tarafından teslim edilen Hz. Ali'nin bu rivayetlerde isminin anılmamış olması gerçekten düşündürücüdür. Kanaatimizce, söz konusu rivayetlerin sübutu kesin olsa bile delaleti kesinlikle tartışmaya açıktır. Nitekim, özellikle Enes b. Mâlik'ten gelen mezkur rivayet müteahhir dönem İslam uleması arasında uzun uzadıya tartışılmıştır. Ayrıca, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde Hz. Ali, nüzul döneminde Kur'an'ı cem eden yedi sahâbînin ilki olarak zikredilmiştir¹⁶⁶ ki bizce de o, en azından İbn Mes'ûd'a ait rivayette geçen dört sahâbî ile birlikte anılmalıdır. Çünkü, hem tefsirde meşhur olan sahâbîler arasında yer alması¹⁶⁷ hem de pek çok rivayette belirtildiği gibi Kur'an konusunda rusûh sahibi olması,¹⁶⁸ Hz. Ali'nin mezkur sahâbîlerle birlikte anılmasını gerekli kılmaktadır.

Bazı kaynaklar Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem ettiğinden söz etmişlerdir. Fakat burada söz konusu olan "cem" in mahiyeti biraz muğlak gözükmemektedir. Şöyle ki, İbnü'n-Nedîm'in naklettiğine göre Rasûlullah'ın vefatının ardından insanların hafifmeşrep tutum ve davranışlarından rahatsız olan Hz. Ali Kur'an'ı cem edinceye kadar cübbesini (ridâ) giyip dışarı çıkmamaya ant içerek evine kapanmış ve üç gün içinde Kur'an'ı ezberinden cem etmiştir.¹⁶⁹

Şîî kaynaklara göre ise Hz. Ali mushafı ezberden değil, bizzat Rasûlullah'tan teslim aldığı yazılı malzemeden derlemiştir. İlgili rivayete göre Rasûlullah muhtemelen ölüm döşeginde iken Hz. Ali'ye, "Ey Ali! Kur'an sahifeleri, ipek kumaş parçalarına ve kırtaslara yazılmış bir halde yatağımın arkasında (baş ucunda) durmaktadır. Onları alın ve derleyin (cem). Onu, Yahudilerin Tevrat'ı heder ettikleri gibi heder etmeyin." demiş ve Hz. Ali bu talimat üzerine hemen ayağa kalkıp Kur'an ayetlerinin yazıldığı muhtelif nesnelere sarı renkteki bir kumaşla bohçalayıp evine götürmüştür. Ardından bu dağınık Kur'an parçalarını bir mushaf hâline getirinceye kadar cübbesini giyip dışarı çıkmamaya yemin etmiştir.¹⁷⁰

Diğer bazı Şîî kaynaklarda ise bu rivayete rahmet okutturacak türden id-

164 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an" 8.

165 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1991, IV. 212.

166 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 45.

167 Suyûtî, *el-İtkân*, II. 1227.

168 Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) bildirdiğine göre Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) Hz. Ali'yi "Ehl-i Kur'an, yani Kur'an'ı çok iyi bilen sahâbîler arasında zikretmiştir. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 40-41.

169 Bu rivayette Hz. Ali'ye nisbet edilen teşebbüs, bir başka rivayette hemen hemen aynıyla sahâbeden Ebû Huzeyle'nin mevlası Sâlim'e atfedilmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I. 184.

170 Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrüs-Sâfi*, I. 36.

dialar yer almaktadır. Mesela, Şia'nın Kur'an ve tahrif bağlamında apaçık bir istismar vesilesi olarak uydurdukları bir rivayete göre Rasûlullah vefat edince Hz. Ali Kur'an'ı toplar (cem) ve nebevî vasiyet uyarınca onu sahabeye sunar. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ali'nin cem ettiği mushafın ilk sayfasını açınca sahabeyi zemmeden ayetlerle karşılaşır. Bunun üzerine Hz. Ömer ayağa kalkar ve "Ey Ali! Al bunu götür, bizim ona ihtiyacımız yok!" der. Bu muhaverenin ardından Zeyd b. Sâbit gelir ve Hz. Ömer ona, "Ali bize muhacirleri ve ensarı zemmeden ayetleri muhtevi bir Kur'an getirdi. [Buna mukabil] biz [alternatif] bir Kur'an telif etmeyi ve ondan söz konusu ayetleri çıkarmayı düşünüyoruz" diye bir teklif sunar. Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer'in bu teklifini kabul ettikten sonra, "Ben Kur'an'ı sizin istediğiniz gibi derlerim, ama ya Ali kendi mushafını ortaya çıkarırsa... O vakit bunca emek boşa gitmiş olmaz mı?" diye sorar. Hz. Ömer bu soruya, "Peki bu meselenin çözüm formülü ne?" şeklinde bir soru ile mukabele eder. Zeyd, "Siz formülü daha iyi bilirsiniz" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ali'yi ortadan kaldırmaktan başka çare yok" der ve Hâlid b. Velîd vasıtasıyla Ali'yi öldürme planlar. Ancak, Hâlid bu işin üstesinden gelemmez.¹⁷¹

Hz. Ali'nin bizzat Rasûlullah'ın vasiyeti üzerine Kur'an'ı cem ve tertip ettiği hususunda icma eden Şîi ulemanın konuyla ilgili kimi iddialarında kısmen haklılık payı bulunduğuna işaret eden bazı bilgilere Sünnî kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Mesela, Suyûtî'nin, İbn Durays'ın (ö. 294/906) *Fezâilü'l-Kur'ân*'ından naklettiği bir rivayete göre ise Hz. Ali, halife Hz. Ebû Bekr'e biat ettikten sonra evine kapanır. Bu arada bazı insanlar Hz. Ebû Bekr'e, "O sana biat etmekten pek hazzetmedi" diye bir söz söyler ve Ebû Bekr bu söz üzerine Hz. Ali'yi yanına çağırarak, "Bana biat etmekten memnun değilsin, öyle mi?" diye sorar. Hz. Ali, "Hayır, vallahi böyle bir şey yok" diye karşılık verir. Bu defa Hz. Ebû Bekr, "Peki nedir seni benden uzak tutan?" diye sorar. Hz. Ali ise, "Allah'ın kitabına bazı ilaveler yapıldığını gördüm ve bu yüzden -namaz vakitleri hariç- Kur'an'ı cem edinceye kadar ridâmı giyip evden dışarı çıkmamayı düşündüm" der. Hz. Ebû Bekr de, "Çok iyi düşünmüşsün" diye karşılık verir.¹⁷²

İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) naklettiği bir başka rivayette ise Hz. Ali'nin sadece Cuma namazları için evden dışarı çıktığı belirtilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) bu rivayeti senet zincirinde inkıtâ (râvî düşmesi) bulunduğu için zayıf addetmiş, sahih olduğu kabul edilse bile burada söz konusu olan "cem" in "Kur'an'ı ezberlemek" anlamına geldiğine dikkat

171 *Ebû Mansûr et-Tabersî, el-İhticâc, Meşhed 1403, s. 155-156.*

172 *Suyûtî, el-İtkân, I. 183.*

çekmiştir.¹⁷³

Hz. Ali'nin Kur'an'ı cem edişini "ezberlemek" manâsına hamletmek de mümkündür. Zira, "cem" lafzının bidayette Kur'an'ı ezberlemek anlamında da kullanıldığı çok iyi bilinmektedir. Ancak, yukarıda bir kısmını aktardığımız muhtelif merviyâtın Hz. Ali'nin kendine mahsus bir mushaf derlediği noktasında birleşmesi, hatta mushafının tertibine dair ayrıntılı sayılabilecek bazı bilgiler verilmesi, söz konusu kelimenin Kur'an'ı ezberlemekten ziyade onu bir mushaf hâline getirme faaliyetine delalet ettiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, Hz. Ali'ye nisbet edilen mushafın ezberden mi yoksa yazılı bir malzemedenden mi derlendiği konusu tam olarak vuzuha kavuşturulması zor gözükmektedir. Ayrıca, söz konusu rivayetlerin bir kısmında, mushafı üç günde cem etmek gibi vâkıya mutabık olmayan bazı kayıtlar yer almaktadır.

Diğer taraftan, Hz. Ali'yi Kur'an'ı bir mushaf hâline getirme faaliyetine sevk eden faktörün mahiyeti de sorgulanmaya muhtaç gözükmektedir. Kanaatimizce, Hz. Ali'yi bu işe sevk eden temel faktör, dinî veya ilmî bir endişeden çok, Sa'ideoğulları saçaklığında vukû bulan meşhur hilafet tartışmasından çıkan sonuçtur. Zira, Sünnî müelliflere ait İslam tarihi kitapları başta olmak üzere bu konu hakkında bilgi veren kaynakların hemen hepsinde Hz. Ali'nin halifelik beklentisi içinde olduğu belirtilmektedir¹⁷⁴ ki, İslam öncesi Arap toplumundaki hakim örf dikkate alındığında onun böyle bir beklenti içinde olmasını doğal karşılamak gerekir.

Dönemin Arap toplumundaki hakim örften dolayı nübüvvetle hilafet arasında ilişki kuran Hâşimoğulları'nın adayı Hz. Ali, Ebû Bekr'in halife seçilmesiyle birlikte sukût-i hayale uğramış ve bilhassa Fedek arazisinin geliri hususunda eşi Hz. Fâtıma ile halife Hz. Ebû Bekr arasında vukû bulan anlaşmazlık bu hayal kırıklığının üstüne adeta tuz bibër ekmiştir. Hatta Hz. Ali'nin bu konudaki hayal kırıklığının izleri Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e biat ettikten sonra dahi silinmemiştir. Zira, Tebük savaşı dışında tüm savaşlara katılan ve fiilen katıldığı tüm savaşlarda hep en ön safta yer alan Hz. Ali, ilk iki halifenin döneminde geçmiş günlerdeki coşkusunu büyük ölçüde yitirmiştir. İşte bu yüzden olsa gerek, Hz. Ali ilk üç halife döneminde -Halife Hz. Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de askerî vali olarak kalması hariç- hiçbir idari görevde bulunmamış ve hiçbir savaşa katılmamıştır. Kanaatimizce, söz konusu mushaf işte bu uzlet (küşkülük) dön-

173 *Suyûtî, el-İtkân, I. 183.*

174 *Mesela bkz. İbn Sa'd, et-Tabakât, II. 245-246; İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, Kum 1363, s. 4, 11, 13; Nâşî el-Ekber, Mesâilü'l-İmâme, nşr. Josef Van Ess, Beyrut 1971, s. 11; Muhsin el-Emin, A'yânu's-Şîa, Beyrut 1986, I. 314.*

minin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İbn Sîrîn tarikiyle gelen şu rivayet de söz konusu duruma işaret ediyor olsa gerektir:

Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince Ali Kur'an'ı bir mushafta cem edinceye kadar -Cuma namazı hariç- cübbesini giyip dışarı çıkmamaya yemin etti ve bu yemininin gereğini yaptı. Belli bir zaman sonra Ebû Bekr onu yanına çağırıp, "Ey Ebû'l-Hasen! Sen benim yöneticiliğimden hoşlanmıyorsun, öyle mi?" diye sordu. Ali bu soruya, "Hayır, vallahi böyle bir durum yok. Ben sadece Cuma namazları hariç cübbemi giyip evden dışarı çıkmamaya yemin ettim" diye cevap verdi ve ardından Ebû Bekr'e biat edip tekrar evine döndü.¹⁷⁵

Gerek Şia'ya gerekse Şîf eğilimli İbnü'n-Nedîm'e göre bu mushaf İslam tarihinde cem edilen ilk mushaf olup bilahare Hz. Ali'nin çocuklarına intikal etmiştir.¹⁷⁶

Ancak, Hz. Ali'nin, "Allah Ebû Bekr'e rahmet etsin. O, Kur'an'ı iki kapak arasında cem eden ilk kişidir" veya "Mushaflarla ilgili en büyük ecir sahibi Ebû Bekr'dir. Çünkü o, Kur'an'ı iki kapak arasında derleyenlerin ilkidir." dediğine ilişkin bir dizi rivayet¹⁷⁷ İbnü'n-Nedîm'in aktardığı bilginin tahkike muhtaç olduğunu göstermektedir.

İbnü'n-Nedîm yine bu konu kapsamında söz konusu mushafın Cafer es-Sâdık'ın yakın çevresinde muhafaza edildiğini, hatta çağdaşlarından Ebû Ya'lâ Hamza el-Hüseynî isimli bir zatın elinde bizzat Hz. Ali'nin el yazması olan ve fakat birkaç varağı kaybolmuş bulunan bir mushaf gördüğünü belirtmiştir. Bu mushafın öteden beri Hz. Hasan'ın oğullarınca tevarüs edildiğini de söyleyen İbnü'n-Nedîm¹⁷⁸ son olarak, "İşte bu mushaftaki surelerin tertibi" demiş, ama sözünü ettiği tertibi zikretmemiş veya zikrettiği halde nâşir eserin bu bölümüne ulaşamamıştır.¹⁷⁹

Hz. Ali, diğer kaynaklardan öğrendiğimize göre surelerin tertibinde nüzul tarihlerini esas almıştır. Yine ilgili kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Hz. Ali'nin mushafında ilk olarak 96/Alak suresi, ardından da sırasıyla 74/Müddessir, 68/Kalem, 73/Müzzemmil, 111/Tebbet-Mesed, 81/Tekvir ve 87/A'lâ suresine yer verilmiştir.¹⁸⁰ Bir rivayete göre ise Hz. Ali mushaf tertibi-

175 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (Müessesetü Kurtuba), y.y., trz., s. 10.

176 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 45-46.

177 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 5-6.

178 İbnü'n-Nedîm'in bu ifadesine karşılık tâbiin alimlerinden İbn Sîrîn Hz. Ali'nin mushafını görmek istediğini, bunun için Medîne'ye mektup yazdığını ve fakat bu çabasının sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Bkz. *Suyûtî, el-İtkân*, I. 183.

179 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 45-46. İbnü'n-Nedîm'in bu meşhur eserinin eksik neşredildiğine ilişkin derli toplu bilgi için bkz. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, İstanbul 2000, XXI. 172-173.

180 *Suyûtî, el-İtkân*, I. 195; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, X. 50.

bi içerisinde nâsîh ve mensûh ayetleri de göstermiştir.¹⁸¹ İbn Sîrîn'e isnat edilen bu rivayetteki bilgi, "Neshe. ilişkin hükmün Kur'an'dan bir parça değil, tefsir ve açıklama kabilinden olduğu malumdur." şeklindeki haklı gerekçeyle Şîfî müfessir Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) tarafından eleştirilmiştir.¹⁸²

Ya'kûbî'nin (ö. 284/897) *et-Târîh'*inde Hz. Ali'nin cem ettiği mushafın tertibine dair çok daha farklı bir bilgi yer almaktadır. Müellifin râvi belirtmeksizin naklettiği rivayete göre Hz. Ali, Rasûlullah'ın ölümünün ardından Kur'an'ı cem etmiş ve onu bir deveye yükleyip getirdikten sonra sahabeye, "İşte cem ettiğim Kur'an" demiş ve bu cem sisteminde sureler yedili gruplar hâlinde tertip edilmiştir.¹⁸³

Bu tertibe göre her grup yedi uzun sureden biri ile başlamakta ve o surenin adıyla anılmaktadır. Şöyle ki:

(i) *Birinci grup: Bakara, 15 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 2/Bakara, 12/Yûsuf, 29/Ankebût, 30/Rûm, 31/Lokmân, 41/Fussilet, 51/Zâriyât, 76/Dehr-İnsan, 32/Secde, 79/Nâziât, 81/Tekvir, 82/İnfîtâr, 84/İnşikâk, 87/A'lâ, 98/Beyyine.

(ii) *İkinci grup: Âl-i İmrân, 16 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 3/Âl-i İmrân, 11/Hûd, 22/Hac, 15/Hicr, 33/Ahzâb, 44/Duhân, 55/Rahmân, 69/Hâkka, 70/Meâric, 80/Abese, 91/Şems, 97/Kadr, 99/Zilzâl, 104/Hümeze, 105/Fîl, 106/Kureyş.

(iii) *Üçüncü grup: Nisâ, 16 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 4/Nisâ, 16/Nahl, 23/Mü'minûn, 36/Yâsîn, 42/Şûrâ, 56/Vâkıa, 67/Mülk, 74/Müddessir, 107/Mâûn, 111/Tebbet-Mesed, 112/İhlas, 103/Asr, 101/Kâria, 85/Burûc, 95/Tîn, 27/Neml.

(iv) *Dördüncü grup: Mâide, 15 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 5/Mâide, 10/Yûnus, 19/Meryem, 26/Şuarâ, 43/Zuhruf, 49/Hucurât, 50/Kâf, 54/Kamer, 60/Mümtehine, 86/Târik, 90/Beled, 94/İnşirâh, 100/Âdiyât, 108/Kevser, 109/Kâfirûn.

(v) *Beşinci grup: En'âm, 16 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 6/En'âm, 17/İsrâ, 21/Enbiyâ, 25/Furkân, 28/Kasas, 40/Mü'min, 58/Mücâdile, 59/Haşr, 62/Cum'a, 63/Münâfikûn, 68/Kalem, 71/Nûh, 72/Cin, 77/Mürselât, 93/Duhâ, 102/Tekâsür.

(vi) *Altıncı grup: A'râf, 16 sure, 886 ayet.*

İçerdiği sureler: 7/A'râf, 14/İbrâhîm, 18/Kehf, 24/Nûr, 38/Sâd, 39/Zümer, 45/Câsiye, 47/Muhammed, 57/Hadîd, 73/Müzzemmil, 75/Kiyâmet, 78/Nebe', 88/Gâşiye, 89/Fecr, 92/Leyl, 110/Nasr.

181 *Suyûtî, el-İtkân* I. 183.

182 *Feyz-i Kâşânî, Tefsîru's-Sâfi*, I. 47.

183 *Ahmed b. Ebî Ya'kûb, Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut 1995, II. 135.*

(vii) Yedinci grup: *Enfâl*, 15 sure, 886 ayet.

İçerdiği sureler: 8/*Enfâl*, 9/*Tevbe*, 20/*Tâ-hâ*, 35/*Fâtır*, 37/*Sâffât*, 46/*Ahkâf*, 48/*Fetih*, 52/*Tûr*, 53/*Necm*, 61/*Saff*, 64/*Teğâbün*, 65/*Talâk*, 83/*Mutaffifîn*, 113/*Felâk*, 114/*Nâs*.¹⁸⁴

Toplam 109 sure ve 6202 ayet içeren bu listede 1/*Fâtiha*, 13/*Ra'd*, 34/*Sebe'*, 66/*Tahrîm* ve 96/*Alâk* sureleri mevcut değildir.¹⁸⁵ Bizce bu durum Ya'kûbî'nin aktarmış olduğu rivayetin mesnetsiz olduğunu göstermeye kâfi- dir. Nitekim o, bu rivayetin hemen ardından Hz. Ali'nin, "Kur'an dört böl- lüm hâlinde nâzil oldu. Kur'an'ın dörtte biri bizim hakkımızda, dörtte biri düşmanlarımız hakkında vahyedildi. Dörtte biri meselleri ihtiva etmekte, kalan dörtte biri ise muhkem-müteşabih ayetleri içermektedir."¹⁸⁶ şeklinde bir söz söylediğini nakletmiştir. Mezkur listedeki malumat Şif tefsir ve hadis kitaplarının hemen hepsinde mevcut olan bu rivayetle¹⁸⁷ birlikte düşünüldü- ğünde Ya'kûbî'nin konuyla ilgili bilgi kaynağının Şia'ya râci olduğunda he- men hiçbir şüphe kalmayacaktır.

Ya'kûbî'nin aktarmış olduğu rivayetlere benzer bazı rivayetler maalesef Sünnî hadis kitaplarında da mevcuttur. Mesela, Suyûtî'nin *Taberânî'ye* (ö. 360/ 970) attettiği bir rivayette şu bilgiler yer almaktadır: Abdullah b. Zu- rayr el-Ğâfikî dedi ki: "Abdülmelik b. Mervân bana, 'Seni Ebû Turâb'ı (Hz. Ali) sevmeye sevk eden faktörü çok iyi biliyorum ki o da senin kaba saba bir Arap/bedevî olmandan başka bir şey değildir.' diye bir söz sarfetti. Ben de ona, 'Vallâhi senin ebeveynin bir araya gelmeden önce ben Kur'an'ı ez- berlemiş birisiydim. Ki o zamanlar Ali b. Ebî Tâlib bana Kur'an'dan iki su- re öğretmişti. Onun bizzat Rasûlullah'tan (s.a.v.) öğrenmiş olduğu bu sure- leri ne sen bilirsin ve ne de senin anan baban bilir. Bu iki sure Hal' (*Allâ- hümme innâ nesteñüke*) ve Hafd (*Allahümme iyyâke na'büdü*) suresidir.' diye karşılık verdim."¹⁸⁸

Bu ilginç rivayete, bugün Kunut duaları olarak bilinen/okunan bu iki su- renin Ubey b. Ka'b ve İbn Abbas mushaflarında da mevcut olduğu, İslam'ın ilk dönemlerinde besmele ile okunduğu ve hatta Horasan gibi bazı bölge- lerde zammı sure olarak namazlarda kıraat olunduğu, ayrıca Hz. Peygam- ber'e Âl-i İmrân suresi 3/127-128. ayetlerle birlikte vahyedildiği yönündeki bilgiler eklendiğinde,¹⁸⁹ ortaya "bindiğimiz dalı kesmek" diye ifade edilebi-

184 Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 135-136.

185 *Kisâi'nin Hz. Ali'ye isnat ettiği bir bilgiye göre ise Kur'an'da 6236 ayet mevcuttur. Bkz. Ebû Abdillâh el-Kur- tubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, I. 47.

186 Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 136.

187 Bkz. *'İyâşi, Tefsîr*, I, 20-21; *Fez-i Kâşânî, Tefsîru's-Sâfi*, I, 23.

188 *Suyûtî, el-İtkân*, I. 205.

189 *Suyûtî, el-İtkân*, I. 206-207.

lecek bir durum çıkmaktadır. Bu sıkıntılı durum karşısında Hz. Osman mushafının resmiyet ve mevsukiyeti hususunda Hz. Ali ve diğer bütün sahâbîlerin hemfikir olduğunda hemen hiçbir şüphe bulunmadığını söylemekten başka bir seçenek yoktur.

Tekrar Yâ'kûbî'nin naklettiği rivayete dönersek, Hz. Ali'nin mushaf tertibine ilişkin rivayet, Arthur Jeffery'in de belirttiği gibi güvenilebilecek nitelikte değildir. Zira, her şeyden önce, bu tertipteki sure numaraları Hz. Osman mushafına dayanmaktadır. Halbuki Hz. Ali'ye isnat edilen mushafın bu tertibe bağlı kalması pek muhtemel gözükmemektedir. Ayrıca, bu tertip, Hz. Ali'nin Kur'an ayetlerini nüzul tarihlerine göre düzenlediğini belirten rivayetlerle de çelişmektedir.¹⁹⁰ Ya'kûbî'nin rivayetine bu şekilde itiraz eden Jeffery daha sonra şunları söyler: "Osman mushafı istinsah işini bitirdiğinde Ali, Osman'ın yerinde olmuş olması durumunda kendisinin de aynı şeyi yapacağını söylemek suretiyle onu desteklemiştir. Görünüşe göre Ali yeni düzenlenen resmî mushaf karşısında kendi mushafını terk etmiş ve bu mushaf muhtemelen o dönemde yakılmıştır. Şayet bu mushafın varlığını koruduğu birazcık sübut bulunmuş olsaydı, Şia söz konusu mushafı kendi resmî/standart mushafı olarak kabul ederdi. Halbuki Şia'nın elindeki yegane mushaf Osman mushafıdır. Ali veya onun oğullarından biri tarafından yazılmış bir mushaftan söz edilmesine ve Osman dönemi öncesine ait İbn Mes'ûd mushafının -içerdiği [farklı] kıratler itibarıyla- Şia nezdinde makbul sayılmasına rağmen bu böyledir."¹⁹¹

Sonuç itibarıyla, konuyla ilgili rivayetler dikkate alındığında Hz. Ali'nin kendine mahsus bir mushaf yazmış olması kuvvetle muhtemel gözükmemektedir. Ancak bu, Zerkânî'nin de belirttiği gibi, tamamen kişisel bir mushaf olup Hz. Ebû Bekr tarafından cem edilen mushafın resmiyet ve otoritesine sahip değildir.¹⁹² Kaldı ki, Hz. Ali bu duruma işaretlerle, "Allah Ebû Bekr'e rahmet etsin. O, -resmî olarak- Kur'an'ı iki kapak arasında cem eden ilk kişidir" demiştir. Yine o, Hz. Osman'ın Kur'an'ı istinsah ettirme girişimini onaylamış, bu konudaki müspet tavrını, "Eğer ben yetki sahibi olsaydım, Osman'ın yaptığı işin aynısını yapardım" demek suretiyle dile getirmiş ve hatta Hz. Osman hakkında ileri geri konuşulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁹³ Diğer taraftan, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî -ki bu zat Hz. Ali'nin öğrencisidir- hilafet dönemi boyunca Hz. Ali'nin Osman mushafını okuduğunu ve onu esas aldığını belirtmiştir.¹⁹⁴

190 İbn Ebî Dâvûd, Kitâbü'l-Mesâhîf, nşr. Arthur Jeffery, Leiden 1937, s. 183 [Nâşirin mukaddimesi].

191 İbn Ebî Dâvûd, Kitâbü'l-Mesâhîf, s. 183 [Nâşirin mukaddimesi].

192 Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1988, I. 255.

193 Kurtubî, el-Câmi', I. 40; Ebû Şâme, el-Mürşidü'l-Vecîz, s. 53-54, 62.

194 Ebû Şâme, el-Mürşidü'l-Vecîz, s. 68-69.

Bütün bunlara rağmen Hz. Ali'nin mushafı gerek tertip, gerek kıraat, gerekse içerdiği bazı tefsir notları bakımından pekâla farklılık arzedebilir; ancak bu düzeydeki bir farklılık, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osman tarafından cem ve istinsah edilen mushaftan bazı ayet ve surelerin kasıtlı olarak çıkarıldığı iddiasını meşrulaştırmaz. Eğer bunun aksini düşünmeyi mümkün kılacak bir bilgi malzemesi olsaydı, bugün Şia'nın elinde farklı bir Kur'an bulunması gerekirdi.

Bu başlık altında Hz. Ali'nin Kur'an kıraatlerine ilişkin tutumuna da değinmek gerekir. Taberî, Taberânî, Heysemî, Ebû Şâme ve İbn Hacer gibi alimler tarafından nakledilen bir rivayet Hz. Ali'nin kıraat konusundaki anlayış ve tavrını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ensardan Ebû Amr Zeyd b. Erkâm'dan nakledilen bu rivayete göre Rasûlullah'a bir adam gelir ve "Bana Abdullah b. Mes'ûd bir sure okuttu. Aynı sureyi bana Zeyd ve Ubey b. Ka'b da okuttu. Ama onların kıraatleri birbirinden farklı. Bu durumda hangisinin kıraatini esas almalıyım?" der. Hz. Peygamber bu soru karşısında susar ve o esnada yanında bulunan Ali, "Herkes bildiği/kendisine öğretildiği gibi okusun. Kıraatlerin hepsi güzeldir." diye cevap verir.¹⁹⁵

Ahruf-i seb'a (yedi harf) meselesiyle ilgili olan bu rivayetten hareketle Hz. Ali'nin Rasûlullah henüz hayatta iken anlam merkezli okumaya (*el-kırâ'a bi'l-ma'nâ*) cevaz verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim, onun, Tevbe suresi 7/80. ayette geçen "yetmiş" kelimesini çokluk ifade eden sembolik bir rakam olarak yorumlamış olması¹⁹⁶ bu görüşümüzü teyit etmektedir. Yine onun, "Kur'an tüm Arap kabilelerinin diliyle nâzil olmuştur"¹⁹⁷ şeklindeki sözü de "manâ merkezli Kur'an kıraati" anlamına gelen yedi harf toleransına işaret etmektedir. Bugün için anlam merkezli okumanın cevazından söz etmek abesle iştigal olmakla birlikte, nüzul döneminde bu tarz bir okumanın çok normal bir durum olarak karşılandığı tarihî bir vâkiadır. Çünkü, kimi alimlerce tevatür düzeyine ulaştığı belirtilen ahruf-i seb'a hadislerinden de anlaşıldığı üzere; o dönemde Kur'an'ın okunuşunda lafızdan ziyade manâ önemli idi ve bu yüzden Kur'an'ın anlam merkezli okunup aktarılması gayet tabii bir gelişme olarak telakki edilmişti.¹⁹⁸ Evet, yedi harfle ilgili tüm rivayetlerin de delalet ettiği üzere Hz. Peygamber Medine döneminde Kur'an'ın anlam merkezli okunmasına izin vermiştir. Sünnî alimlerin ortak

195 Ebû Ca'fer el-Taberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, I. 26; Ebû Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrut 1982, VII. 153-154; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 85; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, X. 32. Benzer bir hadis için ayrıca bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, I. 106.

196 Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1977, II. 205; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 99.

197 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 96.

198 Abdussabûr Şâhin, *Târîhu'l-Kur'ân*, Mısır 1994, s. 145-146.

kanaatine göre nüzul döneminden sonra kaldırılan bu iznin¹⁹⁹ temel maksadı, Kur'an'ın kolayca okunup öğrenilmesine katkı sağlamaktan başka bir şey değildi. Ne var ki, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemlerde ortaya çıkan problemler, hususen Hz. Osman'ın hilafet döneminin ilk zamanlarına rastlayan Azerbaycan ve Ermenistan seferi sırasında yaşanan olaylar, bütün alimlerce de belirtildiği gibi nüzul dönemindeki bu uygulamanın sona ermesini gerektirmiştir. Nitekim, Hz. Ali de halife Hz. Osman'ın çok tehlikeli boyutlara ulaşan kıraat ihtilaflarının önünü almaya yönelik teşebbüsünü takdirle karşılamış ve bu konudaki müspet tavrını, "Ben insanların bir tek mushaf üzerinde birleşmeleri gerektiğini düşünüyorum. İhtilaf ve tefrikanın önü ancak bu şekilde alınır"²⁰⁰ sözüyle ifade etmiştir.

Bilindiği gibi Hz. Ali, Abdullah İbn Mes'ûd'la birlikte Kûfe kurrâsının hocasıdır.²⁰¹ Hz. Ali'nin öğrencileri arasında Alkame, Mesrûk, Amr b. Şurahbil, Hâris b. Kays, Ebû'l-Esved ed-Düelî, Amr b. Meymûn, Ebû Abdîrahmân es-Sülemî, Zir b. Hubeyş, Ubeyd b. Nudayle, İbrahim en-Nehâf ve Şa'bî gibi meşhur alimler bulunmakta²⁰² ve bu alimlerin büyük bir kısmı aynı zamanda Hz. Ali'den hadis nakleden râvîler arasında yer almaktadır. Hz. Ali'nin bazı ayetleri farklı okuduğu müsellem olmakla birlikte "şâz" kategorisindeki bu kıraatlerin kesin sayısını belirlemek epeyce zor gözükmektedir. İbn Ebî Dâvûd'un *Kitâbü'l-Mesâhif*'ine bakılırsa Hz. Ali sadece Bakara 2/285. ayetteki, *âmenerrasûlü bimâ üzze ile ileyhi ve'l-mü'minûn* ifadesini, *âmenerrasûlü bimâ üzze ile ileyhi ve âmene'l-mü'minûn* şeklinde okumuştur.²⁰³ Fakat, bazı tefsir ve hadis kitaplarındaki kayıtlar Hz. Ali'ye ait farklı kıraatlerin çok sayıda olduğunu belgelemektedir. Mesela, Muttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) Taberî (ö. 310/922), İbnü'l-Münzîr (ö. 318/930), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve İbn Merdeveyh/Merdûye (ö. 410/1020) gibi alimlere atfen nakletmiş olduğu rivayet malzemesine göre Hz. Ali, Mâide 5/107; En'âm 6/33, 159; Enfâl 8/6; Hüd 11/42; Ra'd 13/31; İbrâhim 14/46; Nahl 16/9; İsrâ 17/44, 102; Kehf 18/102; Ankebût 29/3; Rûm 30/54; Ahzâb 33/40; Yâsîn 36/52; Zuhurf 43/13, 41, 57, 77; Tûr 52/21; Necm 53/15; Vâkıa 56/29, 82; Asr 103/1 ve Hümeze 104/9. ayetleri mütevâtir addedilen kıraatlerden farklı okumuştur.²⁰⁴

199 Ebû Bekr el-Bâkîllânî, *Nüketü'l-İntisâr*, nşr. Muhammed Zağlûl, İskenderiye 1971, s. 115-116.

200 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 12; Kurtubî, *el-Câmi'*, I. 38; Suyûtî, *el-İtkân*, I. 188.

201 Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 149.

202 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 229.

203 İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 53.

204 Sırasıyla bkz. Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'Umûmâli*, II. 600 (nr. 4835), II. 599 (nr. 4834), II. 407 (nr. 4370), II. 600 (nr. 4837), II. 600 (nr. 4838), II. 442 (nr. 4449), II. 445 (nr. 4458), II. 600 (nr. 4839), II. 600 (nr. 4840),

Hız. Ali'ye Matuf Tefsir Rivayetlerinin Mahiyet ve Muhtevası

Hız. Ali, tefsir rivayetinin fazlalığı bakımından ilk dört halife arasında birinci sırada yer alır. Diğer üç sahabeğe nisbet edilen rivayet sayısı ise son derece azdır. "Ebû Bekr'e ait tefsir rivayeti on civarındadır." diyen Suyûtî, bu durumu ilk üç halifenin erken dönemde vefat etmiş olmalarıyla izah etmiştir.²⁰⁵ Zehebî ise Suyûtî'nin izahına ilaveten Hız. Ali'nin uzun zaman boyunca hilafet işleriyle meşgul olmamasını ondan nakledilen tefsir rivayetlerinin çokluğunu açıklayan bir başka önemli sebep olarak zikretmiştir.²⁰⁶

Aslına bakılırsa, literatürde kayıtlı olan tüm rivayetler içinde sahabeğe ait olanlar çok fazla bir yekun tutmaz. Mesela, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) tefsirinin şu an mevcut olan bölümündeki 16283 rivayetten sadece 3865 isnat sahabeğe ulaşmakta ve bu sayı toplam rivayet sayısının % 22'sine tekabül etmektedir. Sahabeğe ulaşan rivayetlerin % 80'ine tekabül eden 3097 isnat ise İbn Abbas'a dayanmaktadır.²⁰⁷ İbn Abbas'a ait tefsir rivayetlerinin gerçek mahiyetini belirlemek başlı başına bir araştırma konusu olduğu için burada bu mesele üzerinde durulmayacaktır. Bizim burada özellikle belirtmek istediğimiz husus, sahabeğe ait tefsir rivayetlerinin tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde yaşamış alimlere ait rivayet malzemesi içinde çok fazla bir yekun tutmamasıdır. Bu durum, genellikle, sahâbîlerin Allah adına konuşmak gibi çok riskli bir faaliyet olduğu için Kur'an tefsirinden istikaf ettikleri şeklinde açıklanmaktadır. Hız. Ebû Bekr örneğinde olduğu gibi, konuşmaktan ziyade susmayı tercih eden bazı sahâbîlerin varlığı dikkate alındığında bu açıklama belli ölçüde doğru addedilebilir ama son tahlilde tatminkar değildir.

Bizce, sahabeğe ait tefsir rivayetinin az oluşuna ilişkin en makul izah, ilk Müslüman neslin Hız. Peygamber'le birlikte Kur'an'ın nüzul sürecine bizzat tanıklık etmiş olması, Kur'an'ın tabiî bağlamına vukûfiyet sebebiyle sonraki nesillerin karşılaştıkları türden bir anlama sorunuyla karşılaşmamış, dolayısıyla teknik anlamda bir tefsir çabasına ihtiyaç duymamış olmasıdır. Ayrıca, sahabenin Kur'an'ı anlaması, dil düzeyinde bir anlamadan öte inanma ve yaşamaya müteallik bir faaliyettir. Nitekim, İbn Mes'ûd'un, "Biz Kur'an'ı onar ayet olarak bellerdik. Bu on ayeti hem teorik hem pratik olarak özüm-

İl. 600 8nr. 4841), İl. 600 (nr. 4842), İl. 600 (nr. 4843), İl. 479 (nr. 4548), İl. 601 (nr. 4844), İl. 601 (nr. 4845), İl. 499 (nr. 4594), İl. 601 (nr. 4846), İl. 602 (nr. 4849), İl. 501 (nr. 4598), İl. 599 (nr. 4833), İl. 514 (nr. 4629), İl. 519 (nr. 4644), İl. 519 (nr. 4646), İl. 601 8nr. 4848), İl. 601 (nr. 4847). Klasik tefsirlere bakıldığında Hız. Ali'ye ait şâz kıraatlerin burada aktarılandan daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Mesela sadece Bakara suresi özelinde bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, I. 275; İl. 110, İl. 140, İl. 181; İll. 27, İll. 27, İll. 186.

205 Suyûtî, *el-İtkân*, İl. 1227.

206 Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, I. 44.

207 Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara 2003, s. 116-117.

semedikçe diğer ayetleri mütalaa etmeye geçmezdik"²⁰⁸ şeklindeki sözü de bu tarihsel gerçeğe işaret eder.

Bu mülahazanın ardından tekrar Hz. Ali'nin tefsir rivayetlerine dönersek, Kurtubî'nin (ö 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı hacimli tefsiri üzerinde yapmış olduğumuz inceleme, Hz. Ali'ye ait tefsir rivayetlerinin yaklaşık 700 civarında olduğunu göstermiştir. Söz konusu rivayetler içerik yönünden tahlil edildiğinde ise bunların önemli bir kısmının ahkâm ayetleriyle ilgili olduğu görülür. Mesela, sadece Bakara 2/196-200. ayetlerin tefsirinde Hz. Ali'nin hac menâsikiyle ilgili onbir görüşüne yer verilmiştir.²⁰⁹

Diğer taraftan, Kur'an'ın tamamı veya bazı ayet ve surelerin faziletiyle ilgili birçok rivayette de Hz. Ali'nin ismine rastlanır.²¹⁰ Bu tür rivayetlerden 1/Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî (Bakara, 2/255), Bakara suresinin son iki ayeti, Yâsîn ve İhlâs sureleriyle ilgili olanların önemli bir kısmı muteber hadis mecmualarında da zikredilmiş olması hasebiyle sahih kategorisinde değerlendirilebilir. Ancak, *Fezâilü'l-Kur'ân*'la ilgili rivayetlerin ekseriyetle zayıf ve uydurma türünden olması, Hz. Ali'nin bu konu kapsamında yer alan Âl-i İmrân 3/26, Sâffât 37/180-182. ayetler ile A'lâ suresinin fazileti gibi sair rivayetlerini²¹¹ ihtiyatla karşılamayı gerektirir. Bununla birlikte, Sâffât 37/180-182. ayetlerle ilgili rivayetteki, "Her kim kıyamet günü ecrinin eksiksiz bir şekilde tartılmasını istiyorsa sohbet meclisinden kalktığı zamanki son sözü, 'Senin rabbin, kudret ve izzet sahibi olan rabbin, onların nitelemelerinden münezzehtir. Elçilere/peygamberlere selam olsun. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah içindir" (*subhane rabbike rabbi'l-'izzeti 'ammâ yesifûn ve selâmün 'ale'l-murselîn ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn*) olsun" şeklindeki tavsiyenin, Müslümanların gündelik yaşantılarında mutlaka yer alması gereken çok güzel bir ahlâkî değer içerdiği de müsellemdir.

Hz. Ali'nin ihtiyatla karşılanması gereken tefsir rivayetlerinden önemli bir bölümü de kıssalarla ilgili olup özellikle Âdem'in cennetten inişi/düşüşü, Hârût-Mârût, Sekîne, Uzeyr ve Zülkarneyn gibi konularla ilgili rivayetleri çok büyük bir ihtimalle İsrâiliyyât kaynaklıdır. Hatta, "Sekine uğultulu veya çok sert esen bir rüzgardır. Onun tıpkı insan yüzü gibi bir yüzü veya iki başı vardır"²¹² şeklindeki izah, kesinlikle İsrâiliyyât kaynaklıdır. Benzer şekilde, "Kürsî bir incidir; kalem de bir incidir. Kalemin uzunluğu yedi yüz

208 İbn Teymiyye, *Mukaddimetü'l-Tefsîr*, [Mecmû'u Fetâvâ içinde], Riyad 1398, XIII. 365.

209 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, II. 222, 223, 244, 245, 247, 254, 257, 259, 262, 267, 277, 283, 284.

210 Bu rivayetler için bkz. *Muttakî el-Hindî*, *Kenzü'l-Ummâl*, II. 288, 296, 297, 300, 301, 304, 307, 308, 310, 311, 289, 400.

211 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, IV. 34; *Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, III. 358, IV. 245.

212 Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I. 229; Kurtubî, *el-Câmi'*, III. 162; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Beyrut 1983, I. 757 (Bakara 2/248. ayetin tefsiri).

yıllık bir mesafedir. Kürsünün uzunluğunu ise yalnızca Allah bilir”, “Allah atı rüzgardan yarattı. Bu yüzden, onu kanatsız uçan bir hayvan yaptı”²¹³ şeklindeki sözler de yine İsrâiliyyât kaynaklıdır. Mercimeğin faziletinden yahut rengi sarı deriden mamul pabuç giyen kimsenin üzüntüsünün azalacağından söz eden rivayetler ise İsrâiliyyâtta çok daha fazla bir şey olsa gerektir.²¹⁴ Mamafih, bütün bu rivayetlerin Hz. Ali’ye ait olup olmadığı meselesi adamakılı bir şekilde tahkike muhtaç bir konu olsa da klasik tefsirlerin pek çoğunda yer alan bir rivayet onun nüzûl dönemindeki canlı İsrâiliyyât kaynaklarıyla alışverişinin bulunduğuna işaret etmektedir. Tûr 52/6. ayetin tefsirinde kaydedilen rivayete göre Hz. Ali bir Yahudi’ye, “Cehennem nerede?” diye sorar. Yahudi “Denizin altında.” diye karşılık verince Hz. Ali onu tasdik eder ve ardından “Kabaran denize andolsun” mealindeki Tûr 52/6. ayeti okur.²¹⁵

Hız. Ali’ye isnat edilen tefsir rivayetlerinin kayda değer bir kısmı da esbâb-ı nüzulle ilgilidir. Mesela, Necvâ sadakası (Mücâdile, 58/12-13) ve Salât-ı Vustâ (Bakara, 2/238) kavramıyla ilgili meşhur rivayetler bu cümledendir. Yine bu cümleden olmak üzere, bazı ayetlerin kendisi hakkında nâzil olduğu bilgisini içeren birtakım rivayetler de mevcuttur.²¹⁶ Ancak, bu tür rivayetlerin sıhhati tartışmaya açıktır. Zira, Şiî literatüründeki pek çok rivayete göre de Kur’an’da zikri geçen *şems, kamer, nehâr, nûr, hüdâ, hâdî, şâhid, siddîk, rıdvan, imam, iman, islam, ihsan, sebîl* ve *sırât-ı müstakîm* gibi birçok kelime ve kavram ile ilâhî övgüye mazhar olanlardan söz eden tüm müphem ifadeler evveleminde Hz. Ali’ye, ondan sonra da diğer Ehl-i Beyt imamlarına işaret etmektedir.²¹⁷ Bu tür iddialara malzeme teşkil eden fezâil türü rivayetlerin mezhebî-siyasî sâiklerle kurgulandığı ve bilhassa Hz. Ali hakkında çok sayıda rivayet uydurulduğu bazı Şiî alimlerce de itiraf edilmiştir.²¹⁸

Bütün bu veriler çerçevesinde denebilir ki Hz. Ali’ye ait yüzlerce tefsir rivayeti içinde gerçekten ona ait olanların adedi çok fazla değildir. Diğer bir deyişle, Hz. Ali adına uydurulan tefsir rivayetleri içinde ona ait olanların sayısı gerçekten azdır. Zehebî’ye göre Ali adına asılsız rivayet üretme konusundaki aşırılığın baş aktörü, Hz. Ali’ye sevgi söyleminde ölçüyü kaçıran Gulât-ı Şia’dır. Onlar ya kendi anlayışlarını terviç ya da fasit düşüncelerini

213 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’*, III. 180; IV. 22 (Bakara 2/255 ve Âl-i İmrân 3/14. ayetin tefsiri).

214 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’*, I. 290, I. 306 (Bakara 2/61 ve 69. ayetlerin tefsiri).

215 Mesela bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX. 67; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, IV. 23; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVII. 42; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, VII. 630.

216 Bkz. Muhibüddîn et-Taberî, *er-Riyâzü’n-Nadire*, III. 178-180.

217 Bkz. Öztürk, *Kur’an ve Aşırı Yorum*, s. 418-421.

218 Bkz. İbn Ebî’l-Hadîd, *Şerhü Nehci’l-Belâğa*, Beyrut 1954, III. 26.

teyit maksadıyla böyle bir yola başvurmuşlardır. Ali adına rivayet uydurma konusundaki bir diğer etken ise onun Ehl-i Beyt'e mensup olmasıdır. Çünkü, Ehl-i Beyt'e mensubiyet, bir rivayetın kabulü için çok önemli bir unsurdur. Netice itibarıyla, Hz. Ali adına uydurulan çok sayıda rivayet hangi bilginin ona ait olup olmadığını belirlemeyi son derece zorlaştırmıştır. Bu yüzden de sahih hadis kitaplarının müellifleri Hz. Ali'ye isnat edilen rivayetlerin sübutunu tespit konusunda, ilgili rivayetın ya onun hane halkına mensup kişilerden ya da Abdullah İbn Mes'ûd'un Abîde es-Selmânî ve Şureyh gibi öğrencilerinden nakledilmiş olması gibi kriterler belirlemiştir.²¹⁹

Hz. Ali'ye isnat edilen tefsir rivayetlerine ilişkin en önemli nakil kanalları şunlardır: (i) Hişâm b. Hassân el-Ezdî - Muhammed b. Sîrîn - Abîde es-Selmânî -Ali b. Ebî Tâlib. Bu sahih bir rivayet zinciri olup Buhârî ve diğer bazı hadisçiler bu senetle hadis nakletmişlerdir.

(ii) Abdullâh b. Abdirrahmân b. Ebî'l-Hüseyin - Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile - Ali b. Ebî Tâlib. Bu da sahih bir senet olup Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) tefsirinde bu senetle Ali'den nakilde bulunmuştur.

(iii) Zührî - Ali b. Zeynelâbidîn - babası Hüseyin b. Ali - babası Ali b. Ebî Tâlib. Zehebî'ye göre bu gerçekten sahih bir senettir. Fakat, Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) "en sahih" olarak kabul ettiği bu senet,²²⁰ zayıf ve yalancı râvîlerin Ali b. Zeynelâbidîn'e birtakım asılsız rivayetler isnat etmeleri yüzünden diğer iki senet kadar şöhret bulmamıştır.²²¹

Hz. Ali'nin Kur'an ve Yorum Anlayışı

Hz. Ali'ye göre Kur'an'ı anlamak, onun metni üzerinde zihinsel çaba sarf etmekten öte ilâhî mesajı içselleştirmek, diğer bir ifadeyle, hayatı Müslümanca yaşamak suretiyle onu canlı bir metin hâline getirmektir. Nitekim, İbn Hanbel'in *el-Müsned*'indeki muhtelif rivayetler ile *Nehcü'l-Belâğa*'daki birçok hutbe ve vecizesinde geçen "Allah'ın kitabına ittibâ etmek" ve "Ehl-i Kur'an olmak" gibi tabirler, onun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Yine Hâris el-Hemdânî'ye gönderdiği mektupta zikri geçen, "Kur'an'ın ipine sınıksı sarıl; onu kendine nasihatçi kıl; onun helal kıldığını helal, haram kıldığını haram bil."²²² şeklindeki ifadeler de onun Kur'an anlayışını çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Hz. Ali'nin bir bakıma "Kur'an bizim neyimiz olur?" sorusuna cevap teşkil şu sözleri de burada anılmaya değer niteliktedir:

Allah'ın beyanından faydalanın; O'nun öğütlerinden kendinize ders çı-

219 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I. 61.

220 İbn Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 16.

221 Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, I. 61-62.

222 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, s. 373.

karın. Çünkü, Allah sizin özür beyanlarınıza karşı apaçık deliller serdetti. Hoşnut olup olmadığı davranışları, emirlerine uymanız, yasaklarından uzak durmanız için size bildirdi... Biliniz ki bu Kur'an, hiç aldatmayan bir öğütçü, asla doğru yoldan saptırmayan bir kılavuz ve kesinlikle yalan konuşmayan bir mütekellimdir... Kur'an'la aynı mecliste bulunan kimse, o meclisten ya bir fazlalık ya da noksanlıkla kalkar. Fazlalığı hidayet, noksanlığı ise [hidayet konusundaki] körlüktür. Biliniz ki Kur'an'la birliktelikten sonra hiç kimseye yoksulluk ilişmediği gibi, onunla birliktelikten önce de hiç kimseye zenginlik erişmez. Dertlerinize devayı onda arayın, güçlüklerinizin bertaraf edilmesi için onunla yardım isteyin. Zira, en büyük dert olan küfür, nifak, azgınlık ve sapkınlığın devası ondadır. Onun vasıtasıyla Allah'a istekte bulunun ve yine Allah'a onun sevgisiyle yönelin.²²³

Bu muhteşem sözlerden de açıkça anlaşılacağı gibi Hz. Ali'ye göre Kur'an hayatı müslümanca yaşama kılavuzudur. Buna mukabil, *Nehcü'l-Belâğa*'daki diğer bazı sözler Hz. Ali'nin, Kur'an'ı 'Ulûmü'l-Kur'ân kitaplarındaki bütün bahislerle mutlaka ilgi kurulması gereken bir yazın metni gibi tavsif ettiğini göstermektedir. Mesela, Kur'an metninin içeriğiyle ilgili bir sözünde Fezâilü'l-Kur'ân, nâsih-mensuh, Kur'an'ın sünnetle neshi, ruhsat-azîmet, âmm-hâs, ibretler ve meseller (Emsâlü'l-Kur'ân), mürsel-mahdût, muhkem-müteşabih, mücmel-müfesser (müfessir), müphem-mübeyyen (mübeyyin) gibi lafızlar yer almaktadır.

Kanaatimizce, bu lafızların Hz. Ali'ye aidiyeti çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü, klasik 'Ulûmü'l-Kur'ân kitapları ile Usûl-i Fıkıh literatüründe görmeye alıştığımız bu lafızlar, terimsel anlam itibarıyla epeyce geç bir dönemde tekemmül etmiştir. Bununla birlikte, Hz. Ali'den Kur'an'ı -teknik anlamda- yorumlama keyfiyetine ilişkin bazı sözlerin sâdır olduğu da bir gerçektir. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlardan biri, Hâricîlerle diyalog sürecinde İbn Abbas'a söylemiş olduğu şu sözdür:

Onlara (Hâricîler) git ve onlarla tartışırken sakın ola ki Kur'an'dan delil getirme. Çünkü, Kur'an çok çeşitli anlamlara/anlamalara müsait (*zû vucûh*) bir kitaptır. Sen onlarla Sünnet üzerinden tartış.

Bu rivayetin bir başka varyantı da şöyledir: İbn Abbas Hz. Ali'ye, "Ey müminlerin emiri! Ben Allah'ın kitabını onlardan çok daha iyi biliyorum, çünkü Kur'an bizim hanemize nâzil oldu." dedi. Ali bu söze, "Evet, doğru söylüyorsun ama Kur'an çeşitli manâlar taşır. Sen bir manâdan (vech) söz ederken onlar diğer/farklı bir manâyı öne sürerler. Bu yüzden, sen onlarla sünnet üzerinden tartış. Çünkü, onlar sünnet karşısında manevra yapma im-

223 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, s. 208-209.

kanı bulamazlar." diye karşılık verdi.²²⁴

Bu sözler, Kur'an'ın çok farklı anlayış ve yorumlara, dolayısıyla istismar ve manipülasyona açık bir metin olduğunu göstermektedir. Nitekim, onbeş asırlık İslam tefsir tarihi de Hz. Ali'nin bu sözünde ifadesini bulan gerçeği teyit eden sayısız örnekle doludur. Aslında Kur'an metni üzerinden meşruiyet arama veya gayr-i meşruluğu Kur'an'ın tartışılmaz otoritesiyle meşrulaştırma şeklindeki yaygın istismar geleneği sahabe dönemine kadar uzanır. Bizce, tefsirde istismar geleneğinin teşekkülüne ön ayak olan ve belki de bu geleneğin kurucu önderi olarak anılmayı hak eden şahsiyet, Muaviye b. Ebî Süfyan'dır. Bu büyük iddiamızın delili ise, adı geçen zatın Ebû Zerr el-Ğifârî ile tartışmasında Kenz ayetine (Tevbe, 9/34) getirmiş olduğu yorumdur.²²⁵ Muaviye'nin ilâhî kelâmın tartışılmaz otoritesini istismar etme âdetinin bir diğer kanıtı da Sıffin savaşında mızrakların ucuna takılan Mushaf parçalarıdır.

Hız. Ali halife olduğu günden itibaren mücadele ettiği Muaviye'nin bu konudaki maharetini çok iyi bildiği için, tahkim formülüne hiç sıcak bakmamış, fakat bilahare kendisine karşı ayaklanacak olan bir grubun ısrarı neticesinde bu formülü kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak o, tahkim hâdisesinde hakem seçilenlerden Kur'an mesajına uygun bir hüküm vermelerini beklemiş; ama sonuçta onlar, bizzat kendi ifadesiyle, Kur'an'ın dirilttiğini öldürmüş, öldürdüğünü de diriltmişlerdir.²²⁶

Hız. Ali, tahkim olayının bu şekilde sonuçlanmasının ardından Haricîlerin sözcüsü İbnü'l-Kevvâ'nın, "Kan ile ilgili bir meselede insanları hakem tayin etmek adalet midir?" itirazına, "Biz bu meselede insanları değil Kur'an'ı hakem tayin ettik" diye karşılık vermiş ve ardından "Ama gel gör ki Kur'an konuşmaz. Onu insanlar konuşturur" şeklindeki aforizma dile gelmiştir.²²⁷

Bu meşhur aforizma, ait olduğu diyalogun bağlamından da açıkça anlaşıldığı üzere Kur'an'ın insanlar tarafından istismar edilmeye açık bir metin olduğuna ve dahi fiilen istismar edildiğine ilişkin bir menfî duruma gönderme yapmasına karşın Şiî kaynaklar bundan tam tersi bir sonuç çıkarmışlardır. Mesela, Şerîf er-Radî bu sözü *Nehcü'l-Belâğâ*'da şöyle aktarmıştır:

Allah onu (Hız. Muhammed'i) peygamber gönderme sürecinin kesintiye uğradığı, insanların çok uzun bir gaflet uykusuna daldıkları, peygamberler tarafından tebliğ edilen ilâhî hükümlere kayıtsız kalındığı bir zamanda gön-

224 *Suyûtî, el-İlkân*, I. 446. Ayrıca bkz. Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğâ*, s. 378.

225 Bu konuda bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV. 227; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X. 121-122; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut 1983, II. 352.

226 İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 143.

227 İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber*, Beyrut 1992, II. 607.

derdi. O peygamber insanlara daha önceki vahiyleri tasdik eden ve kendisine ittiba edilmesi gereken bir nur getirdi. Bu nur Kur'an'dır. Siz onu konuşurmaya gayret edin, ama o konuşmaz/konuşmayacaktır. Lâkin, ben size ondan bilgi vereyim. Bakın, geçmiş ve geleceğin bilgisi onda mevcuttur...²²⁸

Görüldüğü gibi "Kur'an konuşmaz, onu insanlar konuşturur" şeklindeki vecize bu pasajda tamamen müspet bir duruma işaret meyanında dile getirilmiştir. Bizce, söz konusu vecize burada Şia'nın meşhur "Kur'an-ı Sâmit" (Susan Kur'an) ve "Kur'an-ı Nâtık" (Konuşan Kur'an) kavramlaştırmasına uygun şekilde manipüle edilmiştir. Zira, Şia'ya göre Kur'an metni suskundur. Bu yüzden her dönemde onu konuşturacak bir nâtıkın (yetkili müfessir ve müevvil) bulunması zorunludur. Nâtık ve nutekâ ise, kolayca tahmin edileceği Ehl-i Beyt imamlarından başkası değildir. Bu anlayış, Kuleynî'nin (ö. 329/941) naklettiği bir rivayette şöyle özetlenmiştir: "Kur'an emredici ve nehyedici bir şekilde konuşmaz. Fakat onun bize emretme ve nehyetme yetkisi bulunan bir ehli vardır."²²⁹ ki onlar da Ehl-i Beyt imamlarıdır.

Hz. Ali ve Sünnet/Hadis

Sünnet Anlayışı

Hz. Ali, Rasûlullah'ın sünnetine vukûfiyet hususunda sahabenin belki de en avantajlı konumda olanı idi. Hatta o, merhum Bilmen'in ifadesiyle, "hânedân-ı nübüvvet erkânından olduğu ve pek yüksek ilm ü irfân ile mücehhez bulunduğu cihetle Resûl-i Ekrem'in sîretine, sünnetlerine, akvâl ve e'âline herkesten daha ziyâde muttalî' idi. Bu hususta kendisi ehli-i İslâm'ın yegâne bir mercii idi."²³⁰

Burada hemen belirtmek gerekir ki, sünnet, Hz. Ali'ye göre salt bilgi nesnesi değil, hayatın her safhasında esas alınması gereken bir mesnettir. Nitekim, bu husus ona ait birçok rivayette de açıkça belirtilmiştir. Mesela, Mısır'daki Kays b. Sa'd b. Ubâde'ye yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: "Allah'ın bu ümmete mahsus ikram ve lütuflarından biri de Hz. Muhammed'i göndermesidir ki, o peygamber Müslümanlara istikametten sapmamaları için Kur'an'ı, hikmeti, ferâizi ve sünneti öğretti. Daha sonra Müslümanlar iki salih insanı halife seçtiler. Onların seçmiş oldukları bu halifeler de Kur'an ve sünnete göre hareket ettiler, güzel bir performans sergilediler ve sünnetten asla vazgeçemediler. Bizim üzerimizdeki hakkınız, Allah'ın kitabı ve rasûlünün sünnetine uygun icraatta bulunmamız, Kur'an'ı ve sünneti

228 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğ*, s. 185-186.

229 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfî (Usûlü'l-Kâfî)*, Tahran 1389, I. 355, [Seyyid Cevâd Mustafavî'nin Farsça tercüme ve şerhiyle birlikte].

230 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I. 221.

hakkıyla uygulamamızdır.”²³¹

Muhtemelen kendisinde okkült bir bilgi bulunduğuyla ilişkin söylentiler sebebiyle, “Biliniz ki ben ne bir peygamberim ve ne de bana vahiy geliyor” demek zorunda kalan Hz. Ali bu sözünü de, “Ben sadece gücüm yettiğince Allah’ın kitabı ve peygamberinin sünneti ile amel ediyorum” diyerek tamamlamıştır. Bu ve benzer içerikteki pek çok sözünden de açıkça anlaşıldığı gibi, sünnet Hz. Ali için Kur’an’la birlikte dinî-islâmî hayatın en temel referans kaynağıdır. Dahası, nebevî sünnet, kayıtsız şartsız takip edilmesi gereken bir örneklik olup bu alanda ictihada mesağ yoktur. Nitekim, ayağın üst kısmına mesh etmeyle ilgili sözü,²³² onun sünnet telakkisini çok güzel özetlemektedir ki, buna göre sünnet, mutlaka esas alınması gereken bir referans kaynağı ve/veya dinî-ahlâkî yaşantıda temel hüccettir. Bu kullanım çerçevesinde, nebevî sünnetten bağımsız, yahut sünnete kayıtsız bir sahih dinî yaşantının imkansızlığı da ifade edilmek istenmiştir.

Diğer taraftan, Hz. Ali, halife Osman’ın hac ile birlikte umre yapılması yaşağına ilişkin talimatına, “Ben sırf sen söyledin diye Rasûlullah’ın yaptığını terk etmem” veyahut “Ben senin görüşünden dolayı Rasûlullah’ın görüşünden vazgeçmem” demiştir.²³³ Aynı kaynaktan farklı şekillerde gelen bu rivayet açıkça gösteriyor ki, Hz. Ali’ye göre sünnet, Hz. Peygamber’in mutlaka itaat edilmesi gereken fiilidir. Nitekim, ilgili kaynaklardaki hadisleri ve bilhassa vitr namazının hükmüyle ilgili sözleri incelendiğinde,²³⁴ “Sünnet” lafzının Hz. Ali’nin dilinde ıstılâhî bir hüviyet kazandığı görülmektedir.²³⁵

Hz. Ali nebevî sünnete ittiba hususunda ödünsüz bir tavır sergilemiş olmakla birlikte kavîl yahut fiilî sünnette örneği bulunmayan veya kesin hükme bağlanmayan bazı konularda ictihad etmekten de kaçınmamıştır. Mesela, Ramazan’da içki içen şair en-Necâşî el-Hârisî’ye seksen sopa vurmuş, sonra hapsedmiş ve ertesi gün yirmi sopa daha vurduktan sonra, “Bu yirmi sopayı Allah’a karşı cüretkarlığından ve Ramazan’da oruç tutmamandan dolayı vurdum” demiştir.²³⁶

Hz. Ali’nin bu uygulaması, bizzat kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere ictihada dayanmaktadır. Onu bu konuda ictihada sevk eden faktör ise içki içenlere yönelik standart bir cezâî müeyyidenin nebevî sünnetle belirlenmemiş olmasıdır. Kaldı ki, Kur’an’da tadrîcî olarak yasaklanan içkinin za-

231 Ebû Ca’fer et-Taberî, *Tarihü’r-Rusul ve’l-Mulûk*, Kahire trz., IV. 548-549.

232 Bkz. İbn Hanbel, I. 114, 124, 148.

233 Buhari, “Hac” 34; İbn Hanbel, I. 95.

234 Tâbiînden Âsım b. Damre tarikiyle gelen bu rivayet’in farklı varyantları için bkz. İbn Hanbel, I. 86, 97, 107, 120, 145.

235 Daha geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 1999, s. 60-64.

236 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, nşr. H. el-A’zamî, Beyrut trz., VII. 382.

rarlarına dikkat çekildiği halde içki içenler hakkında ne tür bir ceza tatbik edileceği belirtilmemiştir. Bu yüzden, Hz. Peygamber'in içki içenlere yönelik cezaî müeyyideleri farklı olmuştur. Sahabe de bu farklılık sebebiyle kendi arasında istişarede bulunarak içki içenlere verilecek en uygun cezayı belirleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu maksatla sahabenin görüşüne başvuran Hz. Ömer, sonuçta Hz. Ali'nin "seksen sopa vurulmalı" şeklindeki görüşünü benimsemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in bir had takdir etmediğini düşünen Hz. Ali'ye göre içki içen kişi sarhoş olur. Sarhoş olunca da doğal olarak saçmalar ve iftira eder. Bu yüzden, içki içene kazf (zina iftirası) haddi uygulanır/uygulanmalıdır.²³⁷

Bu ictihadında kıyasa başvuran Hz. Ali, "İçki içen hariç, had uyguladığım bir insanın ölmesinden dolayı vicdânî bir sıkıntı duymam. Fakat, kendisine içki cezası verilen kişi ölse diyetini öderim. Çünkü, Rasûlullah bu konuda bir belirlemede bulunmadı." (*lem yesünne fihi şey'ün*)²³⁸ demek suretiyle yaptığı işin riskine dikkat çekmeyi de ihmal etmemiştir.

Tamamen dinî-ahlâkî bir endişenin ürünü olan bu sözden anlıyoruz ki, ictihad Hz. Ali'nin nazarında zorunlu ama aynı zamanda riskli bir faaliyetdir. Buradaki risk faktörü, sünnetin bu hususta standart bir ceza (had) takdirinde bulunmamasından, dolayısıyla işin başa düşmüş olmasından mütevellittir. Nitekim, Hz. Ali, içki içenlere tatbik ettiği cezayı, "Bu sadece bizim görüşümüze mebni bir uygulamadır" (*innemâ hüve şey'ün kulnâhu nahnü*) şeklinde nitelendirmiştir.²³⁹ Sonuç olarak, Hz. Ali burada gâî yorum yaparak, Hz. Peygamber'in bu husustaki sünnetinin belli bir form ve rakam belirlenmeksizin, içki içenleri caydırabilecek bir keyfiyette dövülmesinden ibaret olduğunu düşünmüş; zaman zemin ve şartların değişmesiyle bu amaç matuf ceza miktarının da değişebileceğini, gözetilen hedef ve ulaşılan sonuç itibarıyla bunun yine de bir sünnet olmaktan çıkmayacağını, bilakis sünnete muvafık olduğunu göstermek istemiştir.²⁴⁰

Hz. Ali ve Hadis Rivayeti

Hz. Ali, hadis rivayeti konusunda son derece titiz davranmış ve bu davranışını, "Size Allah'ın rasûlünden bir hadis rivayet ettiğim zaman, gökten yere düşmek onun adına yalan söylemiş olmaktan çok daha iyidir benim için!"²⁴¹ sözüyle dile getirmiştir. Ayrıca, insanlara herkesçe bilinen meşhur hadisleri rivayet etmelerini, münker hadisleri rivayetten sakınmaları gerek-

237 Ebû Dâvûd, "Hudûd" 37.

238 Buhârî, "Hudûd" 4; Müslim, "Hudûd" 39; Ebû Dâvûd, "Hudûd" 37.

239 Ebû Dâvûd, "Hudûd" 37.

240 Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı, s. 446.

241 İbn Hanbel, I. 81.

tiğini salık vermiş ve bu arada Allah'ın rasûlüne yalan isnat etmiş olma tehlikesine dikkat çekmiştir.²⁴²

Esmâ bint el-Hakem el-Fezârî'nin naklettiğine göre Hz. Ali bu konudaki hassasiyetini, "Sahabeden bir kimse bize Allah'ın rasûlünden bir hadis rivayet ettiğinde, o kişiden söz konusu hadisi bizzat Peygamber'den duyduğuna dair yemin etmesini isterdim. Yemin ettiğinde onu tasdik ederdim." şeklinde dile getirmiştir. Ancak, bir defasında Hz. Ebû Bekr kendisine, "Günah işleyen bir kimse abdest alıp iki rekat namaz kıldıktan sonra istiğfar ettiğinde Allah onu mutlaka bağışlar" şeklinde bir hadis nakletmiş ve o, yemin talebinde bulunmaksızın Ebû Bekr'i tasdik etmiştir.²⁴³

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hz. Ali sika oldukları hususunda şüphe duymadığı kimselere hadis rivayetinde yemin teklifinde bulunmamıştır. Nitekim o, Hz. Peygamber'in mezi ile ilgili hadisini Mikdâd b. Esved kendisine haber verdiği halde bu sahâbîye de yemin teklif etmemiş; keza Hz. Ömer, Ammâr b. Yâsir ve eşi Hz. Fâtıma'dan duyduğu hadisler için de herhangi bir yemin talebinden söz edilmemiştir. Şu halde, Hz. Ali, hadis rivayetinde titiz davranmanın bir gereği olarak güvenilirlikleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı kimselerden böyle bir talepte bulunmuştur.²⁴⁴

Hz. Ali, az sayıda hadis nakleden sahâbîler (mukillûn) arasında olup kendisinden 500 küsur hadis nakledilmiştir.²⁴⁵ Bilmen, Buhârî'nin şârihi Bedruddîn el-Aynî'ye (ö. 855/1451) izafeten Hz. Ali'den toplam 586 hadis geldiğini belirtmiştir. Bunlardan yirmisi hem Buhârî hem de Müslim'de yer almakta, ayrıca dokuzu sadece Buhârî'de, onbeşi de Sahîh-i Müslim'de bulunmaktadır. Hadislerin tamamı ise İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almaktadır.²⁴⁶

İbn Hanbel'in anılan eserindeki 800 küsur rivayet incelendiğinde Hz. Ali'den gelen hadislerin daha ziyade fikhî meselelerle ilgili olduğu görülür. Bunun yanında Hz. Peygamber'in abdest alışı, namaz kılışı, dua edişi gibi konularla ilgili hadisler de önemli bir yer tutar. İbnü'l-Esrî'nin bildirdiğine göre Hz. Ali bu hadislerin büyük bir kısmını bizzat Hz. Peygamber'den duymuştur. Bununla birlikte Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Mikdâd b. Esved ve Hz. Fâtıma'dan da bazı hadisler nakletmiştir. Kendisinden de oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed el-Hanefiyye nakilde bulunmuştur.²⁴⁷ Ayrıca, Abdul-

242 Nevzat Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, İzmir 1981, s. 179-180.

243 Tirmizî, "Salât" 298.

244 Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 180.

245 Âşık, Hz. Ali'den 500 hadis geldiğini belirtmiştir. Ancak bu rakam tam değil, "aşağı yukarı" denebilecek bir değer içeriyor olsa gerekir. Bkz. Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*, s. 117.

246 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I. 221.

247 İbnü'l-Esrî, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV. 99.

lah İbn Mes'ûd, Berâ b. Âzib, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Erkâm, Abdullah İbn Ömer, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Musa el-Eşârî, Câbir b. Abdillâh, Ebû Umâme, Ebû Cuhayfe, Câbir b. Semura, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile, Abdullah b. Sa'lebe, Cerir b. Abdillâh, Abdurrahman b. Uşeym ve Suheyb er-Rûmî, Hz. Ali'den hadis rivayet eden sahâbiler arasında zikredilmiştir.

Tâbiîn neslinden ise Zir b. Hubeş, Zeyd b. Vehb, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Hâris b. Suveyd et-Teymî, Hâris b. Abdillâh el-A'ver, Usâme b. Zeyd'in mevlâsı Harmele, Şureyh b. Hânî', Şureyh b. Nu'mân es-Sâidî, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Âsım b. Damre, Şa'bî, Abdullah b. Seleme, Abdullah b. Şeddâd, Abdullah b. Ma'kil, Abdulhayr b. Yezîd el-Hemdânî, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Abîde es-Selmânî, Alkame b. Kays, Kays b. Abbâd el-Basrî, Mâlik b. Evs, Ebû Burde, Ebû Hayye, Kays b. Ebî Hâzim, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Ahnef b. Kays, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî gibi alimler Hz. Ali'den hadis rivayet etmişlerdir.²⁴⁸

Hz. Peygamber döneminde hadis yazımı meselesinde Hz. Ali, oğlu Hasan, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve sahabeden bir grupla birlikte ruhsat ve cevazdan yana görüş bildirmiştir.²⁴⁹ Nitekim, bizzat kendisi de bazı hadisleri yazıp yanında taşımıştır. Bu konuyla ilgili rivayetlere göre Hz. Ali, diyete dair hükümler ile düşman elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için Müslümanın öldürülmeyeceği ve Medine'nin harem bölgesi sınırları gibi hususlarla ilgili şer'î hükümleri bir sahifeye yazmıştır.²⁵⁰ Yine o, "Her kim bizim yanımızda Allah'ın kitabından ve şu sahifeden başka okuyacak bir şeyimiz olduğunu iddia ederse yalan söylemiş olur" demiş; Tarık b. Şihâb ise Hz. Ali'nin bu sahifeyi kılıcının kınında taşıdığını söylemiştir.²⁵¹

Öğrencilerini hadis yazımına da teşvik eden Hz. Ali'den, Abdullah b. Abbâs başta olmak üzere Atâ b. Ebî Rebâh, el-Hâris el-A'ver, Hasen b. Ali, Hucr b. Adiy, Mücâhid ve Şa'bî gibi alimler yazılı olarak nakilde bulunmuşlardır.²⁵² Hz. Ali, hadislerin sahabe arasında yaygınlaşmasına ve müzakere edilmesine de önem vermiş ve bu konuda, "Ziyaretleşiniz ve hadisleri aranızda müzakere ediniz. Bunu yapmazsanız hadisler yok olup gider." demiştir.²⁵³ Diğer taraftan, İbn Abbâs Enes b. Mâlik, Ebü'd-Derdâ, Vâsile b. Eskâ

248 İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Câbe, IV. 99; İbnü'l-Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, IV. 211.

249 İbn Salâh, Ulûmü'l-Hadis, s. 181-182.

250 Bu sahife, Rifat Fevzi Abdülmuttalib tarafından muhtevâsı tahlil edilerek Sahîfetu Ali b. Ebî Tâlib adıyla Kahire'de (1406/1986) yayımlanmıştır.

251 İbn Hanbel, I. 100, 102, 110.

252 M. Mustafa el-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, çev. Hulûsi Yavuz, İstanbul 1993, s. 47.

253 el-Hatîb el-Bağdâdî, Şerefü Ashâbi'l-Hadis, nşr. M. Said Hatiboğlu, Ankara 1991, s. 93-94.

ve Ebû Hureyre gibi birkaç sahâbi ile birlikte anlam merkezli hadis rivayetini de caiz addetmiştir.²⁵⁴

Hız. Ali hakkında çok sayıda rivayet uydurulmuştur. Hatta denilebilir ki onun hakkında uydurulan rivayet, onbeş asırlık İslam tarihinde başka hiç kimseye kıyas edilemeyecek kadar fazladır. Hız. Ali'nin hicretten önceki hayatına dair kaynaklarda fazla bilgi bulunmamasına rağmen onunla ilgili uydurmalar, doğumundan başlayıp ölümüne ve ölüm sonrasına kadar uzanır. Çok zengin muhtevalı bu uydurma rivayet kompozisyonunda onun hayatı birçok keramet ve efsaneyle tezyin edilmiş bir şekilde en ince ayrıntısına kadar anlatılır.²⁵⁵ Böylece, Hız. Ali tarihsel bir şahsiyet olmaktan çıkıp kelimenin tam anlamıyla mitolojik bir figüre dönüşür. Bu alanda rol oynayan aktörlerin başında ise, kolayca tahmin edilebileceği gibi Şiîler yer alır.

Öte yandan, Hız. Ali hakkında bizzat Hız. Peygamber tarafından söylendiği halde özellikle Şiîlerce istismar konusu yapılan hadisler de vardır. Bunlardan biri, Hız. Peygamber'in Tebuk seferine çıkarken Ali'yi Medine'de yerine vekil olarak bırakmasıyla ilgili hadistir. Buhârî ve Müslim'de de yer alan rivayete göre Hız. Ali kadınlar ve çocuklarla Medine'de kalıp savaşa katılamamaktan müşteki olunca Hız. Peygamber, "Harun'un Musa'ya yakınlığı ne ise senin de bana yakınlığın öyledir. Ne ki, benden sonra peygamber gelmeyecektir"²⁵⁶ diyerek onu hem taltif etmiş hem de gönünü almıştır.

Benzer şekilde, Hız. Peygamber'in, "Sen bendensin, ben de senden" hadisi de istismar konusu yapılan hadisler arasında yer alır. Hız. Ali'nin gerek efdaliyeti gerekse hilafet hakkına dair evveliyet ve evleviyet konusunda istismar edilen rivayetlerin en meşhuru ise "Gadîr-i Hum" hâdisesiyle ilgilidir. Şia'nın iddiasına göre Hız. Peygamber hac vazifesini ifa edip Medine'ye dönerken Ali'yi kendisinden sonra halife olarak ilan etmesini emreden ayet nâzil olmuş, fakat peygamber bu tebligatı, ashap arasında kargaşanın çıkmayacağı uygun bir zamanda yapmak düşüncesiyle biraz geciktirmiş, bunun üzerine sahâbîler dağılıp gitmeden tebliğ etmesi gerektiğini bildiren Mâide 5/67. ayet vahyedilmiştir. Bunun üzerine Hız. Peygamber Gadîr-i Hum'da konaklama emri vermiştir. Yüksekçe bir yere çıkıp Ali'yi sağına almış, yakında rabbine kavuşacağını belirttiikten sonra Allah'ın kitabı ile Ehl-i Beyt'ine bağlı kaldıkları sürece doğru yoldan sapmayacaklarını söylemiş, daha sonra Hız. Ali'nin pazılarından tutarak, "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur. Allahım! Onu dost bilene dost, düşman bilene düşman ol; ona yardım edene yardım et, onu yardımsız bırakana da perişan et" demiş-

254 Âşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, s. 198.

255 Hız. Ali hakkında uydurulan rivayetlerden bir kısmı için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevlûât*, I. 252-301.

256 Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebi" 9; "Meğâzi" 78; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 30-31.

tir. Öğle namazını kıldırdıktan sonra Ali'nin emîrû'l-mü'minîn selâmı ile selamlanarak tebrik edilmesini emretmiş, Hz. Peygamber'in eşleri de dahil olmak üzere kadın erkek bütün sahâbîler onu tebrik etmişlerdir.²⁵⁷

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Rivayetlerle adeta boğuşarak geldiğimiz bu noktada özet kabilinden şunlar söylenebilir: Hz. Ali, "ilmin kapısı" olarak anılmayı fazlasıyla hak eden bir şahsiyet olup sahabe arasındaki ilmî otoritesi tartışılmazdır. Buna mukabil, onun Hz. Peygamber'den özel bir bilgi aldığı, *Cefr* ve *Câmia* adlı iki eser yazdığı, nahiv ilminin kurucusu olduğu gibi iddialar, sağlam temellerden yoksundur.

Hz. Ali özellikle fıkıh alanında temayüz etmiştir. Bunun yanında Kur'an ve nebevî sünnete son derece vâkif olduğu da kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak, Sünnî hadis kitaplarındaki rivayetler, onun Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ı baştan sona ezberleyen sahâbîler arasında yer almadığını göstermektedir. Bizce bu rivayetler, en azından delalet itibarıyla tartışmaya açıktır. Hz. Ali büyük bir ihtimalle kendine mahsus bir mushaf oluşturmuştur. Fakat, nüzul tarihine göre tertip edildiği söylenen bu mushaf, dinî veya ilmî bir sâikten ziyade Hz. Ebû Bekr'in halife seçilmesiyle yaşadığı hayal kırıklığı neticesinde eve kapanmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, bu mushafın Ali evladınca muhafaza edildiğine ilişkin rivayetlerin sıhhat değerini tespit etmek pek mümkün değildir. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin özellikle halife olduğu dönemde Hz. Osman mushafını esas aldığı kesin gözükmektedir.

Hz. Ali'den çok sayıda tefsir rivayeti nakledilmiş olup bu rivayetlerin önemli bir kısmı asılsızdır. Nitekim, onun ismiyle irtibatlandırılan rivayet sayısının çokluğu İslam alimlerini araştırmaya sevk etmiş ve sonuçta Hz. Ali'den gelen rivayet kanallarının sıhhat değerine dair birtakım kategoriler oluşmuştur. Hz. Ali, Kur'an'ı bir bilgi ya da araştırma nesnesi olarak değil, içerdiği emir ve yasaklara harfiyen uyulması gereken canlı bir metin olarak algılamıştır. Lâkin, özellikle Muaviye ve Hâricilerle mücadele sürecinde yaşadığı talihsiz olaylar muvacehesinde Kur'an'ın aynı zamanda istismara açık bir metin olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Ne var ki, Hz. Ali'nin menfî bir bağlamda dile gelen "Kur'an konuşmaz. Onu insanlar konuşTURUR" şeklindeki meşhur sözü, Şîa tarafından ters yüz edilerek "KonuşAN Kur'an" (Kur'ân-ı Nâtık) kavramlaştırmasına mesnet kılınmıştır.

Sünnet, Hz. Ali'ye göre bir bilgi nesnesi değil, tıpkı Kur'an gibi kayıtsız

257 *Gadir-i Hum* konusunda geniş bilgi için bkz. Adnan Demircan, *Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, İstanbul 1996, s. 19-103. Hz. Ali'yle ilgili olup istismar konusu yapılan diğer sahih hadislerle ilişkin değerlendirme için ayrıca bkz. Kandemir, "Ali", *DA*, II. 377-378.

şartsız ittiba edilmesi gereken bir buyruk, ideal bir örneklidir. Dolayısıyla, sünnetin konuştuğu yerde konuşmamak, onun belirlediğinden farklı bir belirlemede bulunmamak gerekir. Sünnetin sustuğu yerde ise zorunlu olarak konuşmak (ictihad) gerekir. Ancak, konu din olunca, ictihadın her zaman için bir risk içerdiği unutulmamalı, hele hele Hz. Peygamber adına konuşurken son derece ihtiyatlı olunmalıdır.

Muhtemelen bu hassasiyet ve titizlik sebebiyledir ki Hz. Ali çok fazla hadis rivayet etmemiştir. Beş yüz küsur hadisle mukillûn (az sayıda hadis rivayet eden) sahâbîler arasında yer alan Hz. Ali daha ziyade Hz. Peygamber'in abdest, mesh ve namaz gibi fikhî konularla ilgili söz ve fiillerinden söz etmiştir. Hz. Ali, hadis alanındaki meşhur tartışma konuları arasında yer alan *kitâbetü'l-hadîs* ve manâ ile rivayet gibi konularda olumlu görüş bildiren sahabe arasında yer almış; bizzat kendisi de bazı hadisleri yazıp yanında taşımıştır. Yine o, hadislerin yazımıyla birlikte müzakere edilmesini istemiştir. Öte yandan, İslam tarihi boyunca Hz. Ali hakkında çok sayıda rivayet uydurulmuştur. Genellikle Gulât-ı Şîa tarafından uydurulan bu rivayetlerin kâhîr ekseriyeti onun faziletleri ve üstün meziyetleriyle ilgilidir. Kuşkusuz, Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili sahih hadisler de mevcuttur. Ancak, bu tür hadisler, görünürdeki sebebi meşhur hilafet tartışmasına kadar uzanan Ehl-i Sünnet ve Şîa polemîği muvacehesinde istismar konusu yapılmıştır.